

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

PAZHOSH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 14, No. 43, Winter 2025

Typology and Chronology of the Pottery of the Old City of Qaen based on Archaeological Excavations

Maryam Zohourian¹ , Rajab-Ali Labbaf Khaniki² ,
Mohammad-Reza Soroush³

 <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.27064.2560>

Received: 2023/02/06; Revised: 2023/05/06; Accepted: 2023/05/08

Type of Article: **Research**

Pp: 191-233

1. Assistant Professor, Department of Archeology, Faculty of Arts, University of Birjand, Birjand, Iran.

Email: zohourian@birjand.ac.ir

2. Archaeologist, LaSting Face of Cultural Heritage, Retired by Khorasan Razavi Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts, Mashhad, Iran.

3. Archaeology Expert, Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of South Khorasan, Birjand, Iran.

Citations: Zohourian, M., Labbaf Khaniki, R. A. & Soroush, M. R., (2025). "Typology and Chronology of the Pottery of the Old City of Qaen based on Archaeological Excavations". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 14(43): 191-233. <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.27064.2560>

Homepage of this Article: https://nbsh.basu.ac.ir/article_5480.html?lang=en

PAZHOSH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the *Creative Commons*.

Abstract

Old Qaen stands as a prominent city in Quhistan (South Khorasan), having undergone significant transformations during the Islamic period. Although the city is frequently mentioned in historical chronicles, accurate information regarding its ancient location has been sought through archaeological excavations. The analysis of pottery recovered between 2012 and 2016 by Rajab-Ali Labbaf has provided archaeologists with essential data concerning the founding and various historical phases of the old city of Qaen. The objective of this analytical research was to identify the pottery types present in the area, establish the settlement chronology, and examine its connections with other regions. To achieve this, 177 potsherds from the excavations were initially classified, and subsequently, 55 representative pieces were selected for detailed typological and chronological study. Research findings concerning pottery reveal that Qaen was established in the early Islamic centuries and persisted through the mid-Safavid period, with the Seljuk period identified as its most prosperous era. The quality of pottery produced in this region was on par with that of other notable pottery centers in Iran. However, the lack of golden pottery (zarrin fam), silhouette, and enamel (Mina'i) ware points to a shortfall in the expertise of Qaen's potters regarding these types. Additionally, Qaen has established significant trans-regional links with regions including Khorasan, Sistan, and Jazmurian.

Keywords: Old City of Qaen Old City, Tepe Shahzadeh Hossein, Pottery, Typology.

Introduction

Pottery artifacts represent a significant category of small finds that offer critical insights into ancient civilizations through their examination. These artifacts reveal various aspects, including stylistic choices, construction techniques, the integration of color in designs, motif types, and even the ritualistic and religious perspectives. Consequently, the analysis of pottery unearthed from archaeological sites is of paramount importance to archaeologists. This research employs a descriptive-analytical methodology of a historical nature to investigate the potsherds discovered at Jameh Mosque and the mound of (Tepe) Shahzadeh Hossein, which was excavated by Rajab Ali Labaf Khaniki in this region. Historical records indicate that in 29 A.H., the area of Quhistan (Southern Khorasan) was conquered by Muslims, leading to a significant influx of Arab settlers, particularly in Qaen, which emerged as one of the principal cities in Quhistan. The presence of Arab populations and the establishment of peaceful relations with Muslims facilitated the construction of a mosque in Quhistan, likely the first in Qaen. This development suggests that the settlement in the old city of Qaen continued throughout the Islamic period, particularly during the early phase of Islam, establishing it as a key city in Quhistan. To gain a deeper understanding of the ancient city of Qaen, extensive surveys and excavations have been undertaken, uncovering artifacts and information from various Islamic epochs. Notably, pottery from the Islamic period has been discovered, which can yield significant insights regarding the area under study.

The central objective of this research is to chronologically categorize and identify the stylistic features of the pottery from here, thus addressing the following research inquiries: 1. What time period does the pottery chronology of the ancient city of Qaen reveal, and what is the quality of the pottery? 2. What transcultural connections can be identified in the pottery style of the ancient city of Qaen during the Islamic period? Accordingly, a total of 177 pottery artifacts were unearthed from the remnants of the ancient city, including trenches 1 to 7, the area behind the Mousavi house, the Talebi house, “Chah Ert” and “Tepe Shahzadeh Hossein”. Out of these, 55 exemplary pieces were selected for in-depth study due to their capacity to provide substantial information to the researchers. The selection process was informed by several criteria, including the condition of the artifacts, the production techniques utilized, the characteristics of the decorative designs, the composition of the clay paste, and the forms of pottery. Following this, all 55 artifacts were systematically classified, photographed, sketched, and

analyzed through both typological and chronological frameworks.

Research Method: This fundamental investigation is characterized by a descriptive-analytical approach with a historical lens. The data collection is executed through two primary avenues: field studies and library research. Data pertaining to pottery has been gathered from the Southern Khorasan Cultural Heritage's pottery archive, in addition to archaeological reports from the years 1385 (2006) to 1391 (2012). The study's statistical population consists of 55 pottery items selected from a total population of 177 artifacts, which were discovered in the vicinity of the ancient city, specifically from locations including trenches 1 to 7, the boreholes next to Mousavi's house, Talebi's residence, Chah Ert, and the Tappeh known as Shahzadeh Hossein.

Discussion

This research involved systematic classification and graphical representations of all ceramics, during which their technical characteristics were meticulously recorded. This foundational work enabled a thorough analysis of the statistical population. Following this, the ceramic styles and techniques were further investigated in relation to adjacent areas and key pottery production centers located at a distance. The objective was to identify the local stylistic elements and to compare them with imported samples found in the region. The pottery types identified included unglazed plain and unglazed decorated wares, plain glazed and glazed decorated wares, all of which demonstrated a high standard of quality in design and glazing. The results indicated that the pottery from this region was comparable to that produced in other centers, reflecting the stylistic influences of neighboring regions. Nonetheless, the lack of enamel (Mina'i) and silhouette wares pointed to a deficiency in the production of these specific forms within the area.

Conclusion

Historically, Qaen has been acknowledged as a vital and extensive area within Qahistan, frequently referred to by its elders as a formidable and significant city. Chronicles from the fourth century AH suggest that Qaen was a preeminent city and the focal point of Qahistan, distinguished by its exceptional artisans. This flourishing period lasted until the end of the Seljuk dynasty, when conflicts between the Simjorian and Seljuq powers precipitated a decline in artistic production. However, the Ilkhanid era heralded a restoration of order following the disruptions of the Mongol

period, leading to a revitalization of the arts in Iran. Studies of Qaen's pottery indicate that the region was one of the foremost centers during the Islamic period, characterized by extensive interactions with the Greater Khorasan, Sistan, South Makran, and Jazmurian areas. The analysis of pottery from this region, when juxtaposed with artifacts from Syria, the UAE, Tajikistan, and Afghanistan, reveals significant cultural and artistic connections, indicating a broad network of interaction with these distant areas. The typological and chronological examination of the pottery suggests that the old city of Qaen thrived during three distinct periods: the early Islamic era (2 to 4 AH), the middle Islamic period (5 to 7 AH), particularly during the Seljuq dynasty, and continued through the Ilkhanid and Timurid periods, extending into the mid-Safavid era (7-12 AH). In terms of craftsmanship, the pottery from this region, characterized by its black, blue, and white painted designs, as well as decorative metalwork and the Nishaburi style, demonstrates a level of quality that is competitive with other prominent pottery centers. Notably, this study highlights the absence of silhouette and enamel (Mina'i) painted-on-glaze wares, indicating a lack of production in this specific style within the region.

Acknowledgments

At the end, from the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan, Honorable Deputy of Management Development, Mr. Seyed Ahmad Barabadi, Respected Expert. The cultural heritage of Mr. Mohammad Farjami, who has been involved in all stages of preparing and compiling the report have provided the necessary cooperation and measures, I am very grateful and grateful.

Observation Contribution

This article is taken from the excavation reports in the Qaen region located in South Khorasan during the years 2006 to 2012. The main writing and analysis of the article was done by the first author and other authors also played a role in the process of completing and correcting it.

Conflict of Interest

The authors, while observing the ethics of publishing in referral, declare the lack of conflict of interest.

مطالعه گونه‌شناسی و گاهنگاری سفال‌های حاصل از کاوش باستان‌شناسی در شهر قدیم قاین (قرن ۳ تا ۱۱ ه.ق.)

مریم ظهوریان^۱، رجبعلی لباف‌خانیکی^۲، محمدرضا سروش^۳

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.27064.2560>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۱۷، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۸

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۹۱-۲۳۳

چکیده

قاین یکی از شهرهای مهم قهستان (خراسان جنوبی) است که به سبب موقعیت جغرافیایی خاص آن و قرار داشتن این منطقه بین سیستان، خراسان، کرمان، مکران در طول تاریخ دارای استقرارهای مختلفی بوده است؛ اما برای اطلاع دقیق از مکان شهر قدیم قاین کاوش در منطقه مسجد جامع کهن قاین و تپه شاهزاده حسین صورت پذیرفته است. بررسی سفال‌های به دست آمده از کاوش‌های سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۱ ه.ش. توسط «رجبعلی لباف‌خانیکی»، اطلاعات ارزشمندی از استقرار و دوران مختلف شهر قدیم قاین در اختیار باستان‌شناسان قرار می‌دهد. این پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی با رویکرد تاریخی انجام پذیرفته است. هدف از انجام این پژوهش، شناخت گونه و کیفیت سفال‌های منطقه، تسلسل استقراری در منطقه و در آخر ارتباطات فرمانطقه‌ای شهر قدیم قاین می‌باشد. شهر قدیم قاین در دوران اسلامی یکی از مهم‌ترین قصبه‌های قهستان بوده که راه‌های تجاری زیادی از این منطقه می‌گذشته است. هم‌چنین تاریخ‌نویسان اسلامی از استقرار دوره‌های مختلف در این شهر نیز یاد کرده‌اند؛ بنابراین پژوهش بر روی سفال‌های این منطقه برای شناخت دقیق مکان شهر قدیم قاین که مورد بحث باستان‌شناسان است و هم‌چنین تأیید استقرار پیوسته در منطقه به لحاظ موقعیت استراتژیکی بسیار ضروری است. در این پژوهش روش گردآوری منابع به صورت مشاهدات عینی و مطالعات کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است؛ که بر این اساس در ابتدا، ۱۷۷ قطعه سفال به دست آمده از کاوش‌ها، طبقه‌بندی شدند و پس از آن ۵۵ قطعه سفال شاخص جهت گونه‌شناسی و گاهنگاری انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند؛ سپس از رهیافت تاریخی و مقایسه با نتایج تحلیلی داده‌های سفالین دریافتیم که شهر قدیم قاین از قرون اولیه اسلامی تا اواسط دوره صفوی به صورت پیوسته دارای استقرار بوده است که با توجه به سفال‌های شاخص دوران سلجوقی این دوره به عنوان دوره طلایی آن مطرح می‌شود. به لحاظ کیفیت سفال‌ها، این منطقه همانند سایر مراکز مهم سفالگری ایران دارای کیفیت خوبی بوده‌اند؛ چراکه در بررسی فنی انجام شده، سفال‌هایی با پخت ناکافی، دفرمه، خمیره سیاه، سفال‌های بدون پوشش و لعاب‌های بی‌کیفیت به دست نیامده است. هم‌چنین با توجه به سفال‌های به دست آمده، گستره شهر قدیم قاین در منطقه تپه شاهزاده و مسجد جامع کنونی بوده است. در بحث ارتباطات فرمانطقه‌ای نیز این منطقه با مناطقی چون: خراسان بزرگ، سیستان و حوزه جازموریان بیشترین ارتباطات را داشته است.

کلیدواژگان: شهر قدیم قاین، تپه شاهزاده حسین، سفال اسلامی، گونه‌شناسی.

- I. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران (نویسنده مسئول).
Email: zohouriyar@birjand.ac.ir
- II. باستان‌شناس، چهره ماندگار میراث‌فرهنگی، بازنشسته اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان رضوی، مشهد، ایران.
- III. کارشناس باستان‌شناسی، اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی، بیرجند، ایران.

ارجاع به مقاله: ظهوریان، مریم؛ لباف‌خانیکی، رجبعلی؛ سروش، محمدرضا، (۱۴۰۳). «مطالعه گونه‌شناسی و گاهنگاری سفال‌های حاصل از کاوش باستان‌شناسی در شهر قدیم قاین (قرن ۳ تا ۱۱ ه.ق.)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۴(۴۳): ۱۹۱-۲۳۳. <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.27064.2560>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_5480.html

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

قهبستان (خراسان جنوبی) پس از اسلام به دلیل اهمیت استراتژیکی آن (بهنام فر و ملایی، ۱۳۹۱: ۲۹) و هم‌چنین شهر قدیم قاین به‌عنوان دروازه خراسان بزرگ معروف گردید (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۷۱). بر این اساس، این منطقه مورد توجه مورخان و جغرافی‌نویسان سده‌های نخستین اسلامی قرار گرفت. در این بین، قاین به‌عنوان بزرگ‌ترین شهر قهبستان محسوب می‌شده است که «دمشقی» درباره این منطقه این‌گونه می‌گوید: «قهبستان به معنی شهرهای کوهستانی است که برکناره بیابانی بین نیشابور و هرات واقع شده است و در آن شهرهایی هم‌چون قاین قرار دارد که بزرگ‌ترین شهر آنجاست» (دمشقی، ۱۳۵۷: ۳۸۰) و تا دوره صفوی مرکز سیاسی این منطقه محسوب می‌شده است. به‌گونه‌ای که «شاه اسماعیل» پس از پیروزی بر خراسان، قهبستان و قصبه آن را، به «امیر بیک موصولی» واگذار و لقب «امیر سلطانی» به وی داد (جهانگشای خاقان، ۱۳۶۴: ۱۴۵) که نشان تسلط و تداوم مرکز سیاسی منطقه در دوره صفوی است. بر این اساس کاوش‌های جهت شناخت عرصه شهر قدیم قاین طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۱ ه.ش. در سمت مسجد جامع کنونی قاین تا تپه شاهزاده حسین که از بناهای تاریخی این منطقه هستند، صورت پذیرفت. در حین کاوش‌های انجام شده پی‌ساختارهای معماری و سفال‌های گوناگونی پیدا گردید. این امر نشان داد که گستره شهر قدیم قاین در این موقعیت از شهر قرار دارد؛ در نتیجه ضرورت یافت که به بررسی و گاهنگاری سفال‌ها پرداخته شود، چرا که با شناخت محدوده زمانی سفالینه‌ها و هم‌چنین دوره‌های استقرار، موقعیت و ارتباطات شهر قدیم قاین برای باستان‌شناسان پیش از پیش روشن می‌گردد.

پرسش‌های پژوهش: پرسش‌های مطرح شده در این پژوهش عبارت است از: (۱) گاهنگاری سفالینه‌های شهر قدیم قاین چه بازه زمانی را نشان می‌دهد؟ (۲) کیفیت ساخت سفال‌ها چگونه بوده است؟ ۳- با توجه به بررسی سبک سفالینه‌های شهر قدیم قاین، ارتباط فرامنطقه‌ای این منطقه در دوران اسلامی چگونه بوده است؟

روش پژوهش: این پژوهش که به‌صورت توصیفی - تحلیلی با رویکرد تاریخی است؛ از دسته پژوهش‌های بنیادی محسوب می‌گردد. جهت انجام این پژوهش از داده‌های سفالی به‌دست آمده از کاوش‌های انجام گرفته و گزارش‌های باستان‌شناسی شهر قدیم قاین در سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۱ استفاده گردید و برداشت‌های عینی و تطبیقی نمونه‌ها همراه با مطالعه منابع کتابخانه‌ای انجام پذیرفت. در ابتدا از ۱۷۷ قطعه سفال شمارگذاری شده در بانک سفال، ۵۵ سفال شاخص انتخاب و سپس مستندنگاری شدند (طراحی، عکاسی، تطبیق عکس و طرح). پس از آن توصیفات کلی از ویژگی‌های فنی سفال‌ها جهت شناخت بهتر آورده شده است. سپس مطالعات گونه‌شناسی، طبقه-بندی و گاهنگاری صورت پذیرفته است. مبنای تحلیل مقایسه داده‌های موجود با سایر محوطه‌های اسلامی از منظر فرم، تکنیک و نوع تزئینات است. پس از آن از رهیافت تاریخی در زمینه دوره‌های استقرار در قاین و نوع ارتباط این منطقه براساس موقعیت جغرافیایی و راه‌های ارتباطی با دیگر

مناطق، اطلاعات ارزشمندی حاصل شد. سپس با مقایسه تطبیقی متون تاریخی با جداول گونه‌شناسی نتایج حاصل گردید.

همان‌گونه که اشاره شد، در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی با ماهیت تاریخی صورت می‌پذیرد، تلاش می‌شود که سفالینه‌های مکشوف از مسجد جامع و تپه شاهزاده حسین که توسط رجبعلی لباف خانیکی در کاوش‌های این منطقه به دست آمده است، مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. هدف اصلی در این پژوهش گاهنگاری و شناسایی سبک سفالینه‌های شهر قدیم قاین است تا به پرسش‌های پژوهش پاسخی درست ارائه شود. بر این اساس ۱۷۷ قطعه سفال به دست آمده از اراضی شهر قدیم (گمانه‌های ۱ تا ۷)، گمانه پشت «خانه موسوی»، «خانه طالبی»، «چاه ارت» و هم‌چنین تپه شاهزاده حسین در ابتدا شناسایی و طبقه‌بندی گردید؛ سپس از ۱۷۷ قطعه سفال، تنها ۵۵ قطعه شاخص که بیشترین اطلاعات را در اختیار پژوهشگران قرار می‌داد، برای گاهنگاری و گونه‌شناسی، انتخاب شدند. نوع انتخاب براساس میزان سلامت، نوع نقش، جنس خمیره و فرم سفال بوده است. در این روش تمامی ۵۵ قطعه طبقه‌بندی، عکس‌برداری، طراحی، گونه‌شناسی و گاهنگاری شدند. در این پژوهش تلاش می‌گردد که گونه‌های سفالین منطقه، کیفیت و نوع ساخت سفال‌ها در مقایسه با دیگر مراکز سفالین، تسلسل استقرار و ارتباطات فرامنطقه‌ای مشخص گردد.

پیشینه پژوهش

مسجد جامع قاین نخستین بار در سال ۱۳۵۴ ه.ش. توسط «بقرات نادری» بررسی و گمانه‌زنی شد. پس از آن در سال ۱۳۸۵ ه.ش. برنامه گمانه‌زنی با هدف بررسی و چگونگی معماری شبستان مسجد جامع قاین و سایر فضاهای وابسته به آن به سرپرستی «رقیه زعفرانلو» و با همکاری «صاحب یوسفی» صورت‌گرفت و به صورت گزارش در اختیار میراث‌فرهنگی خراسان جنوبی قرار گرفت (سروش، ۱۳۸۵: ۹). در جریان این پژوهش مشخص شد که زمانی مسجد جامع خارج از منطقه مسکونی شهر قاین، به دلیل تدفین‌های دوره صفوی در اطراف مسجد جامع، قرار داشته است. در سال ۱۳۸۵ شهرداری قاین قصد احداث بلوار در نزدیکی مسجد جامع داشت که در ۳۰۰ متری این مسجد تپه (مزار شاهزاده حسین) قرار داشت. به دلیل تهدید تخریب این تپه، عملیات آوار برداری اضطراری به سرپرستی «محمد رضا سروش» و با همکاری صاحب یوسفی انجام شد و احتمال آن که این تپه جایگاه مسجد جامع کهن قاین بوده باشد، که «ناصر خسرو» به سال ۴۴۴ ه.ق. به آن اشاره داشته است مطرح شد (همان: ۱۱). سپس در سال ۱۳۸۵ برای تعیین عرصه شهر تاریخی قاین به مرکزیت مسجد جامع فعلی هیأتی به سرپرستی رجبعلی لباف خانیکی اقدام به گمانه‌زنی نمود که در آن، پی ساختارهای معماری و آثار سفالی به دست آمد. بار دیگر در سال ۱۳۸۷ ه.ش. عملیات گمانه‌زنی پیرامون بقایای معماری تپه شاهزاده حسین توسط لباف خانیکی صورت‌گرفت که هدف تشخیص وضعیت آثار به دست آمده و ستون‌های موجود و یافتن پایه‌ستون‌های قرینه بود. آخرین کاوش در اراضی

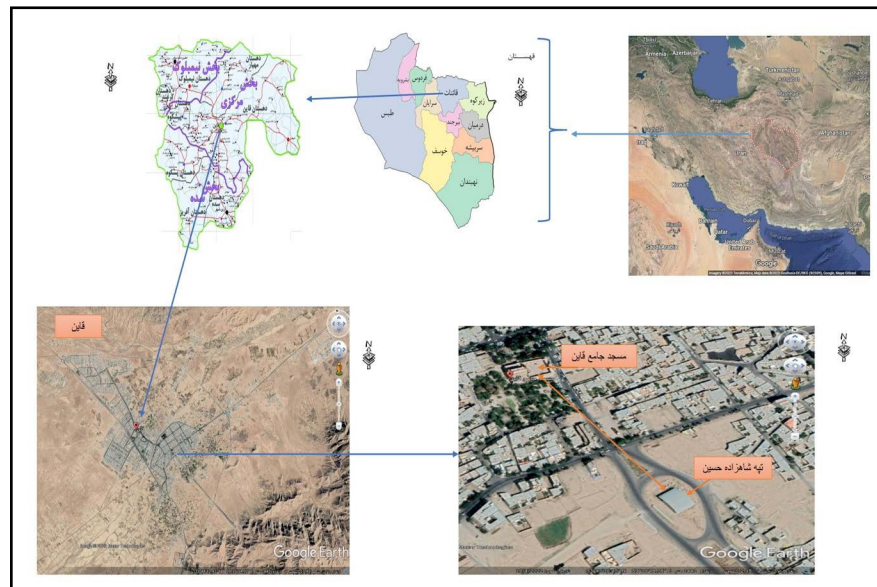
شهر کهن قاین با هدف تعیین محدوده عرصه مسجد جامع کهن (مزار شاهزاده حسین) و مطالعه روی پایه ستون‌های دوره «سیمجوری» متعلق به قرن ۵ ه.ق.، به سرپرستی لباف خانیکی در سال ۱۳۹۱ ه.ش. انجام شد که نمونه سفال‌هایی جهت شناسایی و بررسی در این کاوش جمع‌آوری گردید (لباف خانیکی، ۱۳۸۶). به‌طور کلی کاوش‌های انجام‌شده نشان‌دهنده آن است که مسجد کنونی قاین ۳۵۰ سال پس از انهدام مسجد جامع کهن، یعنی در دوره تیموری ساخته شده است و مسجد قدیمی در محوطه باستانی شاهزاده حسین واقع در ۵۰۰ کیلومتری شرق مسجد جامع کنونی قرار داشته است (لباف خانیکی، جلد ۱، ۱۳۸۶: ۱۹). تپه شاهزاده حسین به‌عنوان زیارتگاه در بین اهالی قابل احترام بوده و یک بنایی آرامگاهی نیز در آنجا قرار دارد که متعلق به عصر تیموری است (سروش، ۱۳۸۵: ۶)؛ اما بار دیگر با کاوش و گمانه‌زنی در سمت غربی محوطه، آثاری از قرن ۱ تا ۷ ه.ق. به دست آمد. در توضیح گمانه‌زنی برای تعیین محدوده شهر قدیم قاین می‌توان گفت، گمانه‌زنی در دو مرحله صورت پذیرفت. مرحله اول در عرصه شهر کنونی قاین به مرکزیت مسجد جامع بود. در این مرحله، حول مسجد جامع قاین در چهار محور اصلی و در هر محور از مسجد تا منتهی‌الیه عرصه مسکونی شهر فعلی، تا خاک بکر خاک‌برداری شد و در هر محور ۷ تا ۹ گمانه مشخص شد (لباف خانیکی، جلد ۱، ۱۳۸۶: ۱۱). در مرحله دوم با مرکزیت شاهزاده حسین در چهار جهت جغرافیایی، گمانه‌هایی جهت ماهیت لایه‌ها و داده‌های باستانی جنوب شهر قاین ایجاد گردید (همان، جلد ۲: ۱).

در زمینه بررسی سفالینه‌های اسلامی خراسان جنوبی نیز مطالعاتی انجام پذیرفته است که به اهم آن‌ها پرداخته می‌شود. یکی از مطالعات انجام شده، مقاله‌ای تحت عنوان «گونه‌شناختی سفال‌های نقش‌افزوده قلعه کوه قاین» از «امیر انوری مقدم» و همکاران (۱۴۰۰) است؛ در این مقاله به بررسی سفال نقش‌افزوده قلعه کوه قاین، یکی از قلاع معروف «اسماعیلیان» هم‌زمان با قرون میانی اسلامی در منطقه خراسان جنوبی (قهبستان) پرداخته شده است. نتایج به دست آمده، تنوع بسیار گسترده در نقش‌مایه‌ها، ابعاد و نحوه قرارگیری نقش‌افزوده‌ها را در سفالینه‌های قلعه کوه قاین نشان می‌دهد که از جمله می‌توان به طرح‌های انسانی از نوع: ترکیبی، جانوری، گیاهی و سایر پدیده‌ها شامل: خورشید، ستاره، چلیپا و نقوش هندسی اشاره کرد. مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی و تحلیل یافته‌های باستان‌شناسی فصل چهارم کاوش محوطه کهنک، شهرستان سرپیشه - خراسان جنوبی». از «محمود فرجامی» و «علی اصغر محمودی‌نسب» (۱۳۹۹) است، که به گونه‌شناسی و گاهنگاری سفالینه‌های اسلامی منطقه کهنک پرداخته شده است. که نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، به دلیل قرارگیری تپه کهنک در مسیر ارتباطی شمالی-جنوبی تحت تأثیر مناطق همجوار بوده و سبک نیشابوری سبک شاخص آن است. از دیگر مقالات در این زمینه می‌توان به مقاله «تحلیل باستان‌شناسی زیست‌محیطی دشت جنوبی سرایان در دوران اسلامی (براساس مدل‌های استقرار)» از «زینب نظری قهفرخی» و همکاران (۱۳۹۷) اشاره کرد، که در آن به تحلیل الگوهای استقرار و بررسی قطعه سفال‌های به دست آمده از دوره‌های مختلف پرداخته شده است. نتایج به دست

آمده بر مبنای بررسی‌های باستان‌شناسی و مطالعه داده‌های فرهنگی در این پژوهش نشان می‌دهد نحوه پراکندگی تمام استقرارهای میانی اسلامی در محوطه‌های تک‌دوره‌ای دشت جنوبی سرایان الگوی تقریباً یکسان و به صورت خوشه‌ای در حاشیه رودخانه و وابسته به مجاری دائمی یا فصلی آب است. پایان‌نامه‌ای نیز تحت عنوان «سبک‌شناسی و آسیب‌شناسی سفالینه‌های اواخر دوره صفویه در منطقه قائن (خراسان جنوبی)» به کوشش «فاطمه سیدی‌آلنق» (۱۳۹۵) نگاشته شده است که در آن تنها به مطالعه سفال‌های اواخر دوره صفوی پرداخته شده است. نتایج نشان می‌دهد که این سفال‌ها در منطقه رایج نبوده و از مناطق سفالگری در اطراف قاین آورده شده است.

معرفی جغرافیای سیاسی و تاریخی منطقه قاین

«قهبستان» (خراسان جنوبی) ایالتی در شرق ایران بود. نام این ایالت معرب کلمه «قهبستان» است که مخفف کوهستان می‌باشد. قهبستان کهن شامل شهرهایی چون: قاین، گناباد، طبس، عناب، طبس گلشن، خواف، ترشیز، باخرز، خور، خوسف، زام و زاوه بوده است؛ در واقع بخش اصلی آن را خراسان جنوبی و شهرهایی از خراسان رضوی، یزد و اصفهان کنونی تشکیل می‌دادند و قصبه این ایالت قاین بود (جعفری و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۷). امروزه قاینات به مرکزیت شهر قاین در شرق ایران و شمال استان خراسان جنوبی در حدفاصل ۱۵، ۱۲، ۳۳، ۳۴ و عرض جغرافیایی و ۲۸، ۵۸ و ۶۰ طول جغرافیایی قرار دارد (portal.sko.ir). مسجد جامع قاین در مرکز شهر واقع است و در ۵۰۰ کیلومتری شرقی آن تپه شاهزاده حسین قرار دارد (نقشه ۱).

► نقشه ۱: مکان‌یابی موقعیت قهبستان و قاین در نقشه ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Map. 1: Locating the location of Qohestan and Qaen in Map of Iran (Authors, 2023).

در متون تاریخی آمده است که منطقه قهبستان به سال ۲۲ ه.ق. توسط مسلمانان فتح شده است. برای اثبات این سخن می‌توان به گفته «گردیزی» اشاره نمود: «اندر خلافت عمری کس به خراسان نرسید؛ و چون عثمان بن عفان» - «رضی

الله عنه» - به خلافت نشست، «مرعبدالله بن عامر بن کریز» را به خراسان فرستاد و عبدالله بن عامر، «مر عبدالله بن خازم» را بر مقدمه خویش بفرستاد براه پارس و گرگانو به طیبسین بیرون آمد و طیبسین را بکشادند (گردیزی، ۱۳۶۳: ۱۳۲). که این امر بر فتح خراسان و قهستان در تاریخ مذکور صحه می‌گذارد و مورد پذیرش پژوهشگران است. در زمان صفاریان قهستان از توابع سیستان گشت و «یعقوب لیث صفاری» آنجا را پایگاه نظامی جهت حمله به خراسان نمود (تاریخ سیستان، ۱۳۷۳: ۲۲۵). در دوره سامانیان حکومت بلاد قهستان از سوی «احمد بن اسماعیل سامانی» به فردی به نام «سیمجور» سپرده شد و خاندان سیمجوری در قهستان و نیشابور حکومت نمودند. پس از آن در دوره سلجوقی شاهد حضور اسماعیلیان در این منطقه هستیم که به تقابل با سلجوقیان پرداختند (ویلی، ۱۳۸۶: ۲۳۲). پس از حمله مغول، دولت ایلخانی قدرت را در این منطقه به دست گرفت و پس از مرگ آخرین پادشاه ایلخانی شاهزادگان تیموری در این منطقه قدرت را به دست گرفتند. سه پسر «شاه سلطان حسین بایقرا» در تپه شاهزاده حسین دفن شده‌اند (خواندمیر، ۱۳۷۹: ۲۹۰). در دوره صفوی جغرافیای قهستان دچار تغییر گردید و به منطقه کوچک قاینات تغییر نمود و قدرت به امرای عرب‌تبار «خزیمه» و «شیبانی» افتاد و بیرجند را مقرر حکومت خود نمودند (سایکس، ۱۳۶۳: ۳۹۸). در این میان، قاین یکی از شهرهای خراسان جنوبی بود که تاریخ‌نویسان در طول تاریخ به عنوان قصبه (مرکز) قهستان از آن یاد کرده‌اند. در این زمینه می‌توان به نوشته‌های «ابن حوقل» اشاره نمود که قهستان را جزئی از خراسان دانسته و قاین را قصبه مرکز قهستان نام برده است (ابن حوقل، ۱۳۵۳: ۱۸۷). اهمیت اقتصادی و تجاری این شهر نیز آن قدر مهم بوده است که «مقدسی» از قاین به عنوان «دروازه خراسان و انبار کرمان» یاد می‌کند (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۷۱). ناصر خسرو نیز، که یک ماه در اینجا اقامت داشته است، این شهر را این‌گونه توصیف می‌کند: «شهری بزرگ و حصین است و گرد شهر خندقی است و مسجد آدینه به شهرستان اندر است» (ناصر خسرو، ۱۳۵۴: ۱۷۳). «مستوفی» می‌گوید: «این شهر بدان جهت که در مسیر راه‌های تجاری سیستان، کرمان و سواحل دریای عمان به سنگ بست (محل اتصال راه‌های ارتباطی جاده ابریشم) بوده، دارای جایگاه ویژه‌ای بوده است. این شهر بزرگ‌ترین شهر بوده و در فاصله ۲۰ فرسنگی از هر یک از شهرهای قهستان قرار داشته است» (مستوفی، ۱۳۹۶: ۱۴۶).

در این پژوهش امروزه آن چه که به عنوان شهر قدیم قاین بیان می‌گردد؛ در واقع، اراضی است که در حریم مسجد جامع قاین و مزار شاهزاده حسین قرار دارد (نقشه ۲). در پی کاوش‌های انجام شده باستان‌شناسان با لایه‌های منظم و اشیای متنوع مواجه گشتند؛ اگرچه در تمامی این اراضی به دلیل کاربری‌های مسکونی، تجاری و... کاوش امکان‌پذیر نبود؛ اما در کاوش‌های روشمند و ایجاد گمانه‌های متعدد نگارندگان توانستند آثاری از جمله: پی بنا، ستون‌ها، کف‌ها، سفالینه‌هایی متنوع، ثبت و ضبط نمایند.

► نقشه ۲: محدوده شهر قدیمی قاین (آرشیو میراث فرهنگی قاین).

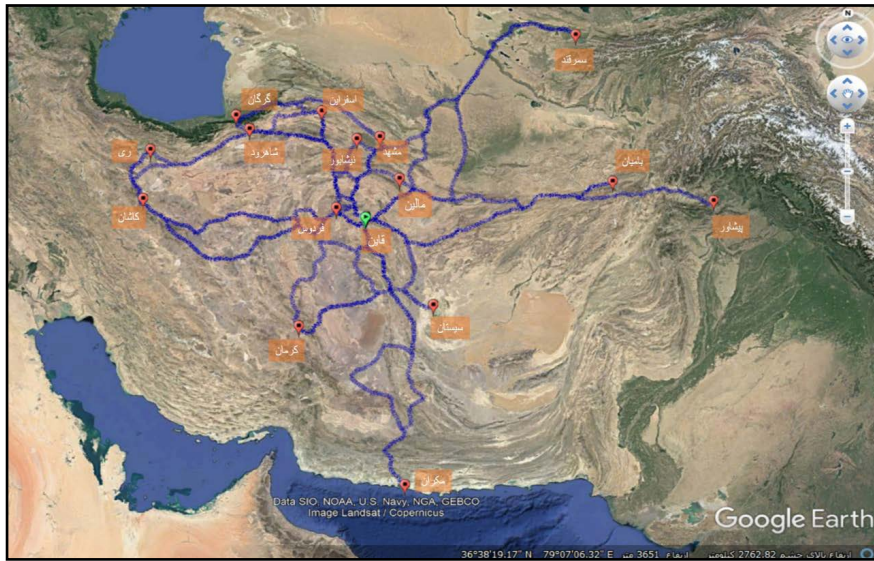
Map. 2: The Old City of Qaen (Archive Cultural heritage of Qaen).

مطالعه نمونه سفالینه‌های شاخص شهر قدیم قاین

پس از کاوش‌های انجام شده در منطقه، داده‌های فرهنگی مختلفی از جمله سفال‌های اسلامی به دست آمد؛ اما به دلیل نبود داده‌های کافی از سفالینه‌های شهر قدیم قاین و همچنین تنوع سفالینه‌های به دست آمده در طی کاوش‌ها به لحاظ شکل، فرم، تکنیک ساخت، نوع نقش و همچنین شباهت بسیار زیاد با دیگر مراکز سفالگری مناطق همجوار سبب شد که به بررسی و مطالعه این نمونه سفالینه‌ها پرداخته شود تا به شناخت بهتر و مؤثرتری در این زمینه دست یافت. کلیه سفالینه‌های دوران اسلامی این مجموعه براساس دو متغییر نوع پوشش و ساده یا منقوش بودن به چهار گروه عمده تقسیم شدند: سفال بدون لعاب و ساده، سفال بدون لعاب و منقوش، سفال لعاب دار و ساده، سفال لعاب دار و منقوش. لازم به ذکر است، گونه‌شناسی در این پژوهش در مقایسه با محوطه‌هایی صورت پذیرفته است که در نزدیکی و همجواری منطقه قاین بودند؛ دوم آن که از مراکز سفالگری محسوب می‌شدند؛ سوم آن که در متون تاریخی به ارتباط با این مناطق اشاره شده است و در آخر محوطه‌هایی که به لحاظ سبک و تزئینات سفالگری شبیه به شهر قدیم قاین بوده‌اند. پس از مطالعه با تمامی محوطه‌های انتخابی در پژوهش، تنها محوطه‌های قابل مقایسه در جداول گونه‌شناختی ارائه شدند (نقشه ۳). هم‌چنین منظور از سفال محلی در پژوهش، سفالی است که در خود شهر قدیم قاین تولید می‌شده است؛ اما در نمونه سفال‌های لعاب دار منقوش که مشابه با سایر مناطق سفالگری است، منظور از سفال محلی، سفال تولید منطقه اما با سبک فرامنطقه‌ای است.

سفال‌های ساده بدون لعاب

سفال ساده بی‌لعاب ۲۴٪ از سفالینه‌های بی‌لعاب را شامل می‌شود. این گونه از سفال‌ها دارای خمیره نخودی، آجری و قرمز-آجری است (شکل ۱ و ۲). در خمیره آن‌ها شن درشت و ریز، ماسه و گاه مشاهده می‌شود. به لحاظ تکنیک ساخت تمامی سفال‌ها چرخ‌ساز هستند و میزان پخت کافی است. ظروف دارای پوشش لعاب گلی رقیقی در سطوح درونی و بیرونی هستند که بیشتر در طیف رنگی نخودی و قرمز-آجری می‌باشند. سفال‌ها اکثراً خشن بوده و بافت آن‌ها متخلخل و دارای استحکام

نقشه ۳: مناطق مورد مقایسه با منطقه قاین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

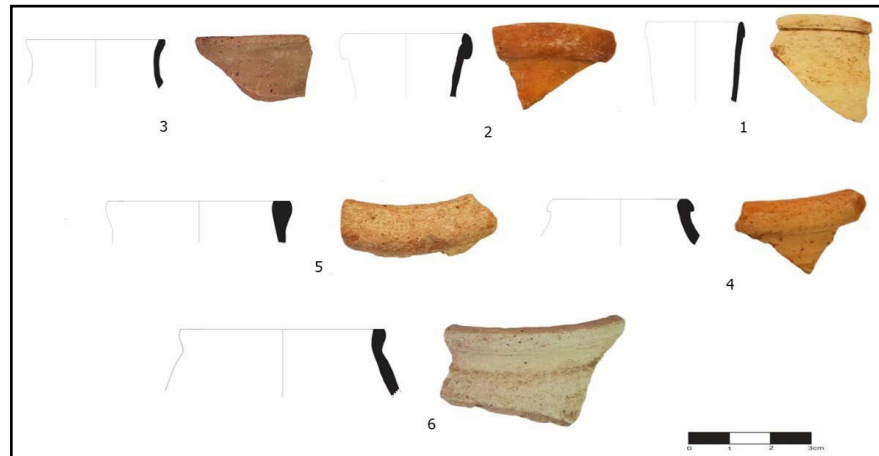
Tab. 3: Comparison Areas with Qaen Region (Authors, 2023).

کمتری است. با توجه به دودزدگی در بعضی از سفال‌ها می‌توان دریافت که از دسته سفال‌های آشپزخانه‌ای هستند. در این قسمت، سفال‌ها براساس شکل لبه و کف گونه‌شناسی شدند. شکل‌های لبه‌ها به سه دسته کوزه، تنگ و دیگچه و شکل کف‌ها به چهار دسته مسطح، پایه‌دار، پایه‌دار ته‌دکمه‌ای، حلقوی تقسیم‌بندی گردید. اگرچه این‌گونه از سفال‌ها در طی دوران اسلامی استفاده می‌شده است، اما برای شناخت دقیق‌تر از کیفیت سفال‌ها نسبت به دیگر مراکز سفالگری با سفال‌های مناطق همجوار منطقه قاین به مقایسه پرداخته شده است.

گونه‌شناسی براساس شکل لبه

کوزه‌ها: کوزه‌های مورد مطالعه به لحاظ شکل لبه به صورت مفتولی ساده، مفتولی گرد و لبه صاف مایل به گرد هستند (شکل ۱: طرح ۱ تا ۳)؛ دارای خمیره نخودی، نارنجی و قهوه‌ای بوده و رویه این سفال‌ها دارای طیف رنگی نخودی، قرمز و قهوه‌ای می‌باشند. کوزه‌ها به دلیل آمیزه شن درشت و گاه دارای بافت متخلخل و درشت هستند. دهانه کوزه‌ها به صورت دهانه باز است و تمامی آن‌ها چرخ‌ساز می‌باشند. این دسته از سفال‌ها به لحاظ نوع فرم لبه و کیفیت مانند دیگر مراکز اسلامی بوده است که در اینجا با نمونه سفال‌های اسلامی سیستان، مکران، نیشابور و اسفراین مقایسه گردید. به لحاظ کیفیت هم چون: نمونه سفال‌های آشپزخانه‌ای دیگر مناطق زمخت و دارای تخلخل است و از دسته سفال‌های محلی محسوب می‌شود.

تنگ‌ها: از دیگر اشکال بررسی شده در این پژوهش، تنگ‌ها هستند که دارای سه نوع فرم در لبه شامل: لبه مفتولی، لبه صاف و لبه گرد متمایل به خارج است (شکل ۱: طرح ۳ تا ۶). این دسته از سفال‌ها نیز دارای خمیره نخودی و نارنجی هستند. به لحاظ نوع آمیزه دارای ماسه و گاه می‌باشند که تخلخل در آن‌ها زیاد به چشم می‌خورد (شکل ۱: طرح‌های ۳ تا ۶). با توجه به مقایسه با مراکز همجوار منطقه، کیفیت سفال‌ها معمولی و مانند دیگر مناطق است.

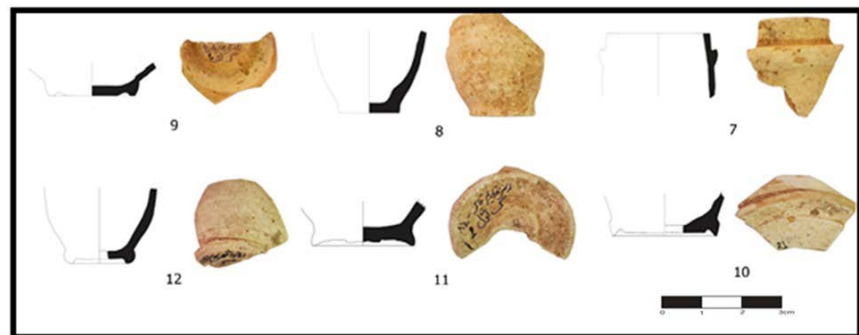
► شکل ۱: نمونه سفال‌های ساده بدون لعاب (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 1: Sample of plain unglazed pottery (Authors, 2023).

دیگچه: دیگری یکی از اشکال سفالینه‌های به دست آمده از این منطقه است (شکل ۲: طرح ۷)؛ این دسته از سفال‌ها دارای خمیره نارنجی با رویه نخودی است و دارای آمیزه ماسه و گاه با تخلخل بالا می‌باشد.

گونه‌شناسی براساس شکل کف

کف‌ها: در میان سفالینه‌های مورد مطالعه، پنج نوع کف طبقه‌بندی شد (شکل ۲: طرح‌های ۸ تا ۱۲). این کف‌ها شامل: کف مسطح (طرح ۸)، کف نیمه پایه‌دار مورب (طرح ۹)، کف به صورت پایه‌دار و ته‌دکمه‌ای (طرح ۱۰)، نیمه پایه‌دار گرد (طرح ۱۱)، کف حلقوی است (طرح ۱۲). کف‌های حلقوی (شکل ۲: طرح ۱۲) از قرن پنج هجری قمری به بعد در ایران رایج شده‌اند (شریفی و زارعی، ۱۳۹۹: ۱۹۵). این گروه از سفال‌ها دارای خمیره به رنگ نخودی و نارنجی با رویه نخودی است. آمیزه آن ماسه و گاه است و ظرافت در بدنه مشهود است. با توجه به فرم کف و زاویه بدنه سفال، فرم کاسه و گلدانی می‌توان برای آن‌ها محسوب نمود. به طور کلی با توجه به کیفیت سفال‌ها و نوع آمیزه بوم‌آور، مشخص می‌گردد سفال‌ها تولید محلی و با کیفیت مطلوب ساخته شده‌اند. در این بررسی، سفال‌های دفرمه، بدون رویه و خمیره سیاه و یا سفال خاکستری که نشان از پخت ناکافی سفال باشد به دست نیامده است.

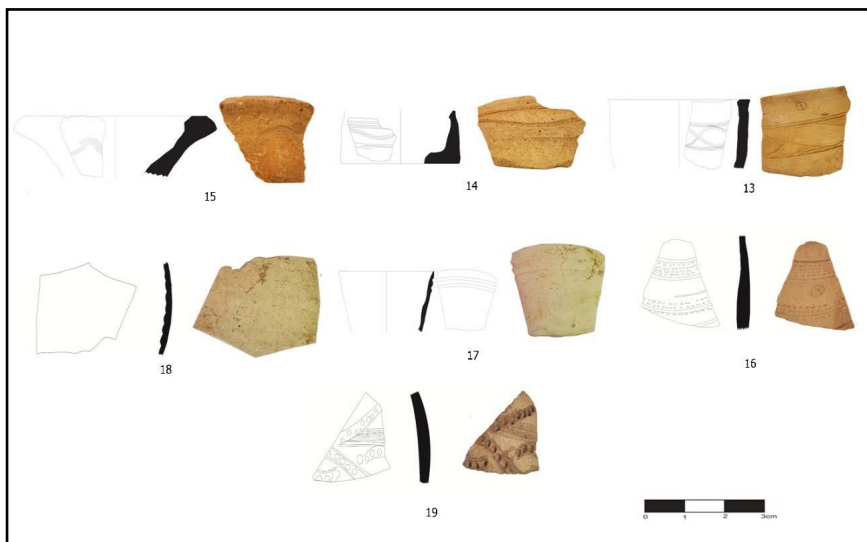

► شکل ۲: نمونه سفال‌های ساده بدون لعاب (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 2: Sample of plain unglazed pottery (Authors, 2023).

سفال‌های منقوش بدون لعاب

این دسته از سفال‌ها ۷۶٪ از سفال‌های بی‌لعاب را شامل می‌شوند (شکل ۳: طرح‌های ۱۳ تا ۱۹). رنگ خمیره در این‌گونه سفال‌ها نخودی، آجری، قهوه‌ای-آجری است که اغلب سطح داخلی و خارجی آن‌ها با پوشش گلی نخودی پوشانده شده است. تمامی این سفال‌ها به صورت چرخ‌ساز بوده و از پخت کافی برخوردار بودند. به لحاظ کیفیت با توجه به آمیزه شن ریز و گاه نسبت به نمونه سفال‌های ساده بدون لعاب از کیفیت بهتری برخوردار بودند. بیشتر تزئینات در سطح خارجی و به صورت کنده، افزوده و قالبی ایجاد شده‌اند و تنها یک مورد به صورت نقاشی در سطح ظرف طراحی شده است. شیوه نقش‌کنده که بیشترین شیوه در این‌گونه سفال‌ها می‌باشد به صورت خطوط موج، موازی، شیاری، دایره‌ای و نقطه‌ای بر روی بدنه، لبه و شانه ظروف ایجاد شده‌اند. این نوع طراحی در تمامی دوران اسلامی مرسوم بوده است.

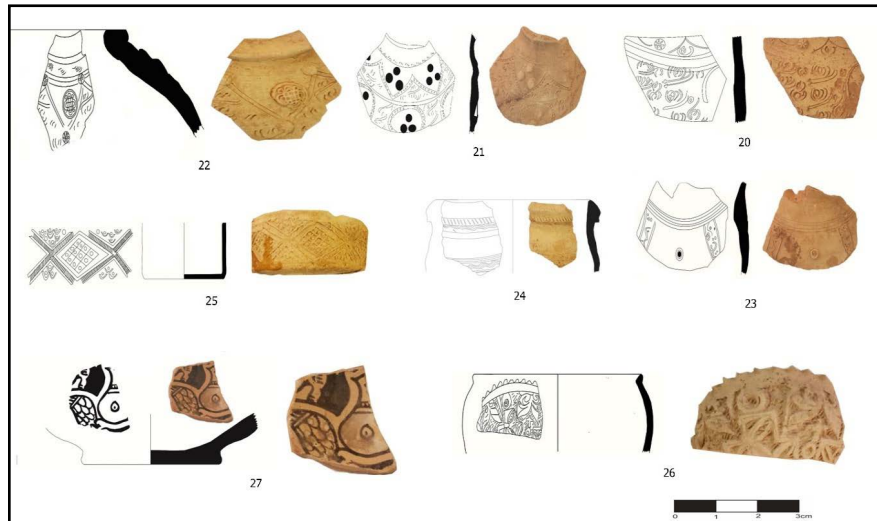
شکل ۳: نمونه سفال‌های منقوش بدون لعاب-
نقش‌کنده (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 3: Sample of plain unglazed pottery-
Carved pattern (Authors, 2023).

از دیگر شیوه‌های مورد مطالعه در این پژوهش، نقش افزوده بر سفال است که اوج این هنر دوران اسلامی میانه و سلجوقی (۵ تا ۷ ه.ق.) قابل مشاهده می‌باشد (موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۶). این شیوه در سفال‌های مورد مطالعه به صورت نقش افزوده گل خورشیدی، دایره‌ای و نوارهای مفتولی شکل هستند (شکل ۴: طرح‌های ۲۰ تا ۲۴) که همراه نقوش کنده بر سطح ظروف ایجاد شده‌اند. براساس شیوه تزئین و نقش مایه این دسته از سفال‌ها منطبق با نمونه سفال‌های سلجوقی و ایلخانی (قرون میانی اسلامی ۵ تا ۷ ه.ق.) قلعه‌کوه قاین (انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۵، طرح ۸) و سفال محوطه کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۰، تصویر ۸) است که نزدیک‌ترین مراکز سفالگری به این منطقه بوده و در دوره سلجوقی و اسماعیلیون از مراکز مهم این منطقه محسوب می‌شدند. از دیگر مراکز قابل مقایسه می‌توان به مکران جنوبی (زور، ۱۳۹۱: ۲۹۵، شکل ۲۱، طرح ۷) و سفال‌های اسلامی جرجان (مرتضایی، ۱۳۸۳: لوح ۵، طرح ۸) اشاره نمود. نقش

قالب‌زده از دیگر شیوه‌های کاربردی در ایجاد نقوش سفال‌های این منطقه می‌باشد (شکل ۴: طرح‌های ۲۵ تا ۲۶). این روش یکی از تزئینات هنری پیش از اسلام است که تا دوره ایلخانی ادامه یافت و در دوره سلجوقی بسیار ترقی نمود. در این روش سفالگر طرح خود را بر روی قالب به صورت منفی ایجاد نموده، سپس بر سطح سفال مرطوب فشار داده تا نقش ایجاد شود (کیانی و کریمی، ۱۳۶۴: ۱۱). سفال‌های مورد مطالعه در این پژوهش دارای نقوش گیاهی شامل: برگ کنگری و هندسی شامل نقوش: لوزی، دایره‌ای، مورب و چلیپایی است. براساس نوع شیوه تزئین و نقش مایه، با نمونه سفال‌های قرون میانی ۵ تا ۷ ه.ق. قلعه‌کوه قاین (انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۲، تصویر ۳)، شهر ری (Treptow, 2007: 44) قابل مقایسه است. آخرین شیوه، نقاشی بر روی سفال است که تنها یک قطعه سفال با نقش پرنده به رنگ مشکی است (شکل ۴: طرح ۲۷). نقش پرنده با طوقی بر روی گردن و

► شکل ۴: نمونه سفال‌های منقوش بدون لعاب نقش‌افزوده، قالبی، نقاشی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 4: Sample of plain unglazed pottery-Added Role, Campus, Painting (Authors, 2023).

جدول ۱: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش بدون لعاب (نگارندگان، ۱۴۰۲).

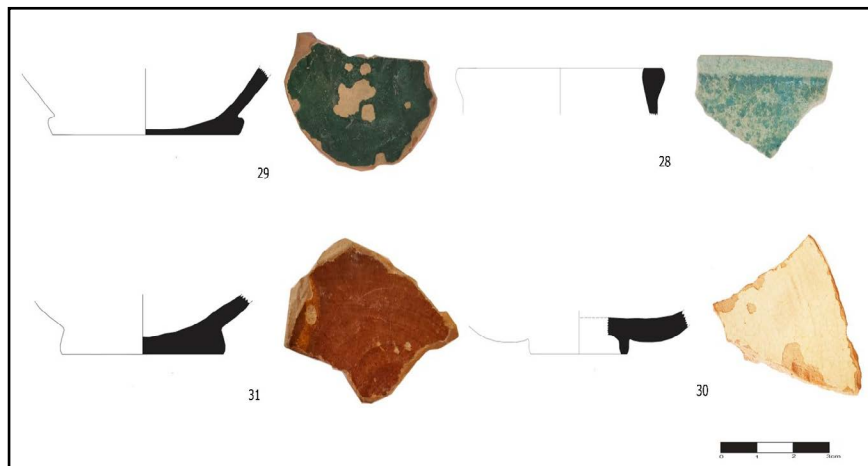
Tab. 1: Sample of plain unglazed pottery-Added Role, Campus, Painting (Authors, 2023).

ملاک سنجش						
منابع	مقایسه (محل نگره‌داری)	نقش مایه	شیوه تزئین	نوع قطعه	شماره شکل و طرح	ردیف
انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۵، شماره ۹ زور، ۱۳۹۱: ۲۹۵، شکل ۲۱، طرح ۷	قلعه کوه قاین مکران جنوبی	*	*	بدنه	۴:۲۰	۱
انوری مقدم و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۲، تصویر ۳	قلعه کوه قاین	*	*	بدنه	۴:۲۱	۲
کمال‌هاشمی، ۱۳۹۰: ۲۱۸، طرح ۸ انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۵، طرح ۸	قلعه کوه قاین	*	*	لبه	۴:۲۲	۳
مرتضایی، ۱۳۸۳، لوح ۵، طرح ۸	جرجان	*	*	بدنه	۴:۲۳	۴
فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۰، تصویر ۸	محوطه کهنک	*	*	لبه	۴:۲۴	۵
امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۳، طرح ۰۰۴	دشت نرماشیر کرمان	*	*	کف	۴:۲۵	۶
Treptow, 2007: 44	ری	*	*	لبه	۴:۲۶	۷
شاهسوارانی و صفاکیش، ۱۳۹۴: ۱۵، تصویر ۷	نیشابور	*	*	بدنه	۴:۲۷	۸

نقش دایره برروی بدن (شکل ۲: طرح ۲۷) که با نمونه پرنندگان طراحی شده برروی سفالینه‌های اسلامی نیشابور (شاهسوارانی و صفاکیش، ۱۳۹۴: ۱۵، تصویر ۷) مطابقت دارد. با توجه به مقایسات انجام شده این سفال‌ها به دوره میانی اسلامی، قرون ۵ تا ۷ ه.ق. قابل تاریخ‌گذاری است.

سفال‌های لعاب‌دار ساده

این دسته از سفال‌ها ۸٪ از مجموع سفال‌های لعاب‌دار را به خود اختصاص می‌دهند. تمامی این سفال‌ها دارای خمیره گلی با میزان پخت کافی هستند. خمیره این دسته از سفال‌ها به رنگ نخودی و آجری بوده و دارای آمیزه‌ای از شن ریز می‌باشند که به نسبت سفال‌های بدون لعاب دارای ظرافت بیشتری هستند. تمامی این گروه از سفال‌ها با لعاب‌های تک‌رنگ فیروزه‌ای، سبز تیره، سفید و قهوه‌ای پوشیده شده‌اند. با مقایسه تطبیقی سفال‌های لعاب تک‌رنگ، فیروزه‌ای (شکل ۵: طرح ۲۸) و سبز تیره (شکل ۵: طرح ۲۹) با نمونه سفال‌های تاریخ‌گذاری شده تپه کهنک متعلق به قرن ۴ و ۵ ه.ق. (فرجامی، ۱۳۹۹: ۱۱۱) و سفال‌های سلجوقی قلعه‌کوه قاین (انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۳، تصویر ۴) می‌توان دریافت که این‌گونه از سفال‌ها می‌تواند در محدوده تاریخی قرون میانی اسلامی تاریخ‌گذاری

شکل ۵: نمونه سفال‌های لعاب‌دار ساده (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 5: Typology of simple glazed pottery (Authors, 2023).

جدول ۲: گونه‌شناسی سفال‌های لعاب‌دار ساده (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 2: Typology of simple glazed pottery (Authors, 2023).

ملاک سنجش									
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	سادگی	لعاب تک‌رنگ	رنگ لعاب	جنس خمیره	سایر	مقایسه (محل نگاه‌داری)	منابع
۱	۵:۲۸	لبه	*	*	*	*	فرم طرف	قلعه کوه قاین سیستان موزه آشمولین	انوری مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۳، تصویر ۴ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: ۲۹۸، شکل ۳، تصویر ۲۷ Allan, 1955: 87, Fig. 2
۲	۵:۲۹	کف	*	*	*	*	فرم	تپه کهنک کاشان مکران جنوبی Kush	فرجامی، ۱۳۹۹: ۱۱۱ Hitchcock, 1948, No.30 زور، ۱۳۹۱: ۲۰۱، طرح ۱۵۷ Kennet, 2004: 175, cp.12

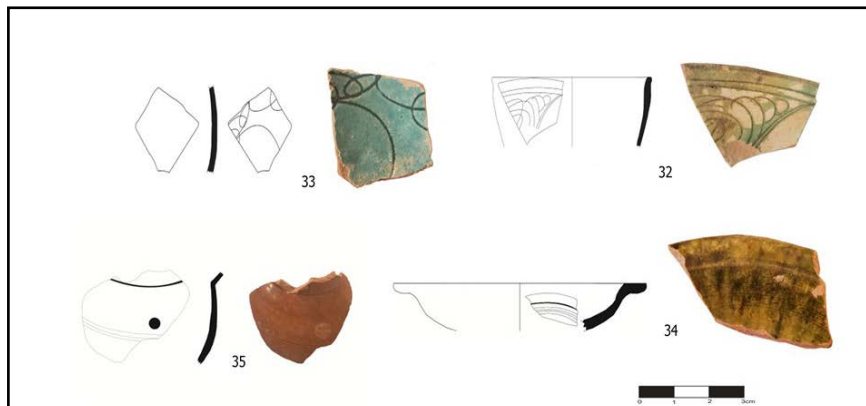
شوند؛ هم‌چنین از لحاظ کیفیت لعاب سفال‌ها می‌توان دریافت که این نمونه از کیفیت خوبی برخوردار بوده‌اند و با توجه به آمیزه بومی آن، از دسته تولیدات محلی محسوب می‌شوند.

سفال‌های لعاب‌دار منقوش

خمیر سفال‌های لعاب‌دار منقوش شامل دو نوع گل رس با آمیزش ریز و خمیر سنگ هستند. در این میان خمیر گل رس ۸۸٪ و خمیر سنگ ۱۲٪ می‌باشد. رنگ خمیره شامل: رنگ نخودی، آجری و سفید است. نوع نقش در این‌گونه سفال‌ها شامل نقوش: هندسی، گیاهی، جانوری و ترکیبی است. جایگاه نقش نیز شامل نقش درون، برون و هر دو طرف ظرف است. نقش درون با ۴۴٪، نقش برون با ۲۴٪ و نقش در هر دو طرف ظرف با ۳۲٪ تصویر شده‌اند. این دسته از سفال‌ها براساس نوع تزئین و خمیره طبقه‌بندی و گونه‌شناسی شده‌اند.

سفال اسگرافیتو: این نوع سفال به احتمال از سفالینه‌های سلسله چینی «سانکای (Sancai)» و یا ظروف «قبطیان» مصر گرفته شده است. در این نوع تزئین ابتدا ظرف را با گلابه در رنگ‌های مختلف پوشانده و سپس نقوش خطی روی آن ایجاد کرده و در انتها روی آن را با لعاب سربی شفاف می‌پوشانند. این سبک گاهی با لعاب پاشیده نیز همراه بود. در این شیوه، سبک لعاب‌بری یا شانلوه نیز مرسوم است که در این نوع تزئین نقوش به صورت نیم‌برجسته به نظر می‌رسد (شاطری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۷). از اواخر سده ۳ ه.ق. تزئین نقش‌کننده در گلابه جایگزین فن لعاب پاشیده شده است؛ بدین سان سفال‌های اسگرافیتو سده ۳ و ۴ ه.ق. همراه با لعاب پاشیده می‌باشد (Schnyder, 1974: 90-91). تزئین اسگرافیتو به چند صورت مشاهده می‌شود؛ نقش‌کننده با لعاب پاشیده، نقش‌کننده ساده، نقش‌کننده خطی با رنگ‌پردازی تک‌رنگ یا دو رنگ، نقش‌کننده خطی با رنگ‌پردازی رنگارنگ. سفال اسگرافیتو در این پژوهش به صورت نقش‌کننده خطی ساده و نقش‌کننده با لعاب رنگی است. در روش ساده، نقش‌کننده در گلابه است که با لعاب شفاف بی‌رنگ و گاه تک‌رنگ سربی (سبز یا قهوه‌ای) می‌پوشانند. در این سفال‌ها رنگ زمینه، نخودی روشن است و تزئینات آن به صورت تزئینات فلزکاری پیش از اسلام و سده‌های اولیه اسلامی است که بیشتر به صورت دوایر کنده شده هستند. این نوع سبک سفال‌ها، متعلق به سده ۴ تا ۶ ه.ق. بوده و مراکز اصلی آن ری، نیشابور و بامیان افغانستان است (شاطری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۸۱). بر این اساس سفال با تزئین اسگرافیتو ساده (شکل ۶: طرح ۳۲) با نمونه سفال‌های اسلامی مکران جنوبی (موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۹، شماره ۳۵) و بامیان افغانستان (گروبه، ۱۳۸۴: ۲۸۵، تصویر ۳۶۴) قابل مقایسه است. سفال با تزئین اسگرافیتو با لعاب آبی (شکل ۶: طرح ۳۳) با نمونه سفال شهر تاریخی ناتل (حسین‌نیا امیرکلائی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۶، شماره ۲۸)، و نمونه سفال اسلامی بامیان (Grube, 1994: 294, Nos. 339) تطابق دارد. سفال با تزئین اسگرافیتو با لعاب سبز (شکل ۶: طرح ۳۴) با نمونه سفال

مالین باخرز (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۶، شماره ۵۷)، امیرشارلق (زارعی و شریفی، ۱۳۹۷: ۹۳: ۵) و سوریه (Allan, 1955: Fig. 26) قابل مقایسه هستند. **سفال با تزئین نقش کنده و افزودن:** این گونه سفال با لعاب قهوه‌ای (شکل ۶: طرح ۳۵) قابل مقایسه با نمونه سفال تپه بلقیس (کمال هاشمی، ۱۳۹۰: ۲۵۹، شماره ۱۸۱) و قلعه دختر کرمان (سجادی، ۱۳۹۹: ۱۰۹، تصویر ۱۰۹) است.

شکل ۶: نمونه سفال‌های لعاب‌دار منقوش- اسگرافیتو و کنده - افزوده (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 6: Sample of embossed glazed pottery-Sgragrafito & Carved - applied decoration (Authors, 2023).

جدول ۳: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش لعاب‌دار اسگرافیتو و کنده (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 3: Sample of embossed glazed pottery-Sgragrafito & Carved - applied decoration (Authors, 2023).

ملاک سنجش									
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	شیوه تزئین	نقش مایه	طرح نقش	رنگ لعاب	فرم	مقایسه (محل نگه‌داری)	منابع
۱	۶:۳۲	لبه	*	*	*	*	*	مکران جنوبی بامیان	موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۹، شماره ۳۵ گروه، ۱۳۸۴: ۲۸۵، تصویر ۳۶۴
۲	۶:۳۳	لبه	*	*	*	*	*	شهر تاریخی ناتل بامیان	حسین‌نیا امیرکلای و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۶، شماره ۲۸ Allan, 1955: Fig 26
۳	۶:۳۴	بدنه	*	*	*	*	*	مالین باخرز امیرشارلق سوریه	خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۶، شماره ۵۷ زارعی و شریفی، ۱۳۹۷: ۹۳: ۵ Allan, 1955: Fig 26
۴	۶:۳۵	بدنه	*	*	*	*	*	تپه بلقیس قلعه دختر کرمان	کمال هاشمی، ۱۳۹۰: ۲۵۹، شماره ۱۸۲ سجادی، ۱۳۹۹: ۱۰۹، تصویر ۱۰۹

سفال با تزئین نقاشی روی لعاب: سابقه این نوع تکنیک به دوران قرون اولیه اسلامی برمی‌گردد، که نمونه‌های شاخص این هنر را می‌توان در نمونه سفال‌های دوره عباسی به رنگ‌های آبی و سبز در سه منطقه سامره، شوش و ری مشاهده کرد؛ پس از آن نیز نمونه‌های شاخص دوره سلجوقی در نیشابور جلوه‌نمایی می‌نماید (میرزائی، ۱۳۹۰: ۶۳). با توجه به گونه‌شناسی این دسته از سفال‌ها، تنها ۳ قطعه سفال با تزئین نقاشی روی لعاب به دست آمده است که براساس رنگ و نقش مقایسه شده‌اند. اولین سفال با نقش رنگ زرد بر روی لعاب قهوه‌ای است (شکل ۷: طرح ۳۶) که با نمونه سفال مکران جنوبی (زور، ۱۳۹۱: ۲۳۶، شماره ۲۱۹) قابل مقایسه

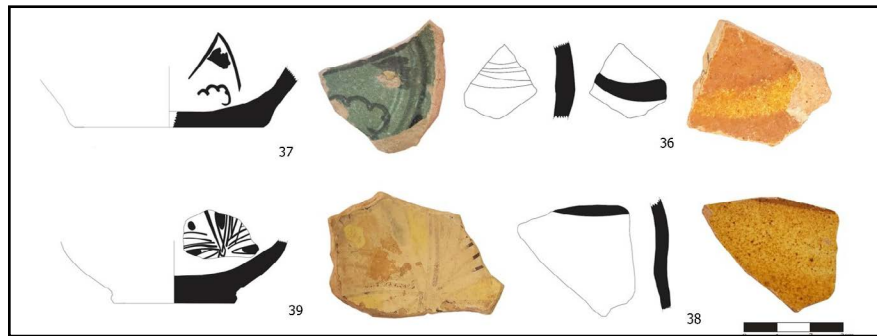
است. دومین سفال با نقش سیاه روی لعاب سبز است (شکل ۷: طرح ۳۷) که با نمونه سفال اسلامی محوطه کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۵، تصویر ۱۴) منطبق است. سومین قطعه با نقش قهوه‌ای بر زمینه خردلی بوده (شکل ۷: طرح ۳۸) که با نمونه سفال اسلامی مکران جنوبی (زور، ۱۳۹۱: ۲۳۶: شماره ۲۱۸) و سفال اسلامی سوریه (Watson, 2004: 405, cat. R. 22) قابل مقایسه است.

سفال با پوشش گلی و نقوش رنگارنگ بر زمینه سفید: این دسته از سفال‌ها سفال با پوشش گلی و نقوش رنگارنگ بر زمینه کرم رنگ است. در این روش سفال را با آستری از دوغاب رس سفید و مناسب آغشته می‌کردند و سپس روی زمینه سفید با رنگ‌های ارغوانی، سیاه، زرد، قهوه‌ای تیره، آخراهی طراحی می‌کردند. نمونه به دست آمده از شهر قدیم قاین دارای تزئینات رنگ سیاه و زرد بر زمینه سفید است (شکل ۷: طرح ۳۹) که با نمونه سفال‌های قرون اولیه اسلامی شهر نیشابور (Wilkinson, 1973: 32-53) و کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۳، تصویر ۱۲) مطابقت دارد.

شکل ۷: نمونه سفال‌های لعاب‌دار منقوش-نقاشی روی لعاب و گلابه‌ای (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 7: Sample of glazed pottery with painted glazes and slip (Authors, 2023).

جدول ۴: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش لعاب‌دار-نقاشی روی لعاب و گلابه‌ای (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 4: Sample of glazed pottery with painted glazes and slip (Authors, 2023).

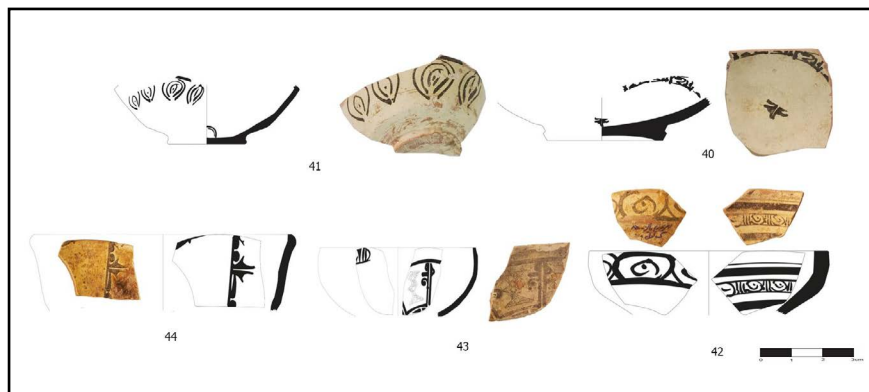

ملاک سنجش										
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	شیوه تزئین	نقش مایه	طرح نقش	رنگ مایه	رنگ لعاب	فرم	مقایسه (محل نگره‌داری)	منابع
۱	۷:۳۶	بدنه	*	*	*	*	*		مکران جنوبی	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۶، شماره ۲۱۹
۲	۷:۳۷	کف	*	*	*	*	*		محوطه کهنک	فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۵، تصویر ۱۴
۳	۷:۳۸	بدنه	*	*	*	*	*		مکران جنوبی سوریه	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۶، شماره ۲۱۸ Watson, 2004: 405, cat. R. 22
۴	۷:۳۹	کف	*	*	*	*	*		نیشابور کهنک	53-32: 1973, Wilkinson, 1973: 32-53 فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۳، تصویر ۱۲

سفالینه با نقش سیاه بر زمینه شیری یا سبک نیشابور: سمرقند و نیشابور هر دو در طول قرن سوم و چهارم هجری قمری دارای اهمیت بوده و هر دو منطقه دارای ظروفی با کتیبه کوفی بوده‌اند. در وسط ظرف نقش مایه‌ای بسیار کوچک و دورتادور

ظرف دارای کتیبه است (موخواه و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۳). در نمونه سمرقند کتیبه دورتادور ظرف پهن تر بوده، اما در سفال نیشابور با ظرافت تر نوشته می شده است. در این نوع تکنیک ابتدا بدنه سفال را با آستری از دوغاب سفید پوشانده، سپس در کوره برده و بعد از پخت، خطوط و نقوش ایجاد می شدند و در نهایت بار دیگر با لعاب بی رنگ می پوشانند (کامبخش فرد، ۱۳۸۶: ۴۴). سفال سبک نیشابوری به دست آمده از قاین دارای کتیبه و نقوش هندسی است که براساس مطالعات انجام شده سفال با نقش کتیبه به صورت دایره‌ای در داخل ظرف به همراه نقشی در وسط بوده است (شکل ۸: طرح ۴۰) که با نمونه سفال نیشابور (موخواه و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۳، تصویر ۲۱)، اسفراین (زارعی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۵: شکل ۱۳) و کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۳: تصویر ۱۱) قابل مقایسه است. سفال با نقش هندسی سیاه بر زمینه شیری در بیرون ظرف (شکل ۸: طرح ۴۱) قابل مقایسه با نمونه سفال اسلامی نیشابور (Wilkinson, 1973: 126, No. 73) است.

سفال گلابه‌ای تقلیدی فلزآدین: در این نوع سفال‌های گلابه‌ای، رنگ‌های گلابه به صورت رنگ ارغوانی مایل به سیاه و سبز هستند که برای تقلید از فلز آدین به صورت غلیظ و یا به صورت لایه رقیق زرد روشن مورد استفاده قرار می گرفته است. رنگ سیاه، به صورت شفاف و غیر مات است که به رنگ ارغوانی می زند. سفال‌های گلابه‌ای دوران اسلامی دارای چند گونه هستند که براساس مطالعات انجام شده برسفالینه‌های به دست آمده از شهر قاین، به نوع سوم و هشتم گلابه‌ای تعلق دارند. اولین قطعه سفال مورد مطالعه به نوع سوم گلابه‌ای تعلق دارد. ظروف گلابه‌ای نوع ۳ (نیشابور و سمرقند) ترکیبی از خوشنویسی آبستره و نقوش گل و بتّه و فیگوراتیو است (گروبه، ۱۳۸۴: ۵۲)؛ بنابراین این قطعه سفال (شکل ۸: طرح ۴۲ و ۴۳) همانند نمونه‌های نیشابور دارای زمینه گلابه سفید است که همراه با گلابه منگنز و سبز زیتونی رنگ زردی به اطراف خود پس داده است (گروبه، ۱۳۸۴: ۶۰، شماره ۴۹ و ۵۰). دومین قطعه سفال گلابه‌ای تقلیدی، بسیار یادآور ظروف فلزآدین عباسی است. در این نوع تزئین ما شاهد نوشته‌های پهن با موتیف‌های پرکننده فضا به صورت الگوی دایره‌ای و خط در قسمت بیرونی ظرف هستیم. بر این اساس، این قطعه سفال (شکل ۸: طرح ۴۴) با نمونه سفال گلابه‌ای نوع ۸ نیشابور (گروبه، ۱۳۸۴: ۶۱، شماره ۷۸) مطابقت دارد.

شکل ۸: نمونه سفال‌های لعاب‌دار منقوش - سبک نیشابوری و تقلیدی فلزآدین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 8: Sample of decorated clay pots - Neyshabur style and imitation of Felez Azin (Authors, 2023).

معیار سنجش										
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	شیوه تزئین	نقش مایه	طرح نقش	رنگ مایه	رنگ لعاب	فرم	مقایسه (محل نگه‌داری)	منابع
۱	۸:۴۰	کف	*	*	*	*	*	*	نیشابور اسفراین کهنک	زارعی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۵ تصویر ۱۳ فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۳، تصویر ۱۱
۲	۸:۴۱	کف	*	*	*	*	*	*	نیشابور	Wilkinson, 1973: 126, No. 73
۳	۸:۴۲	لبه	*	*	*	*	*	*	نیشابور سمرقند	گروبه، ۱۳۸۴: ۶۰ شماره ۴۹
۴	۸:۴۳	لبه	*	*	*	*	*	*	نیشابور سمرقند	گروبه، ۱۳۸۴: ۶۰ شماره ۵۰
۵	۸:۴۴	لبه	*	*	*	*	*	*	نیشابور	گروبه، ۱۳۸۴: ۶۱ شماره ۷۸

جدول ۵: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش لعاب‌دار سبک نیشابوری و تقلیدی فلزآذین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

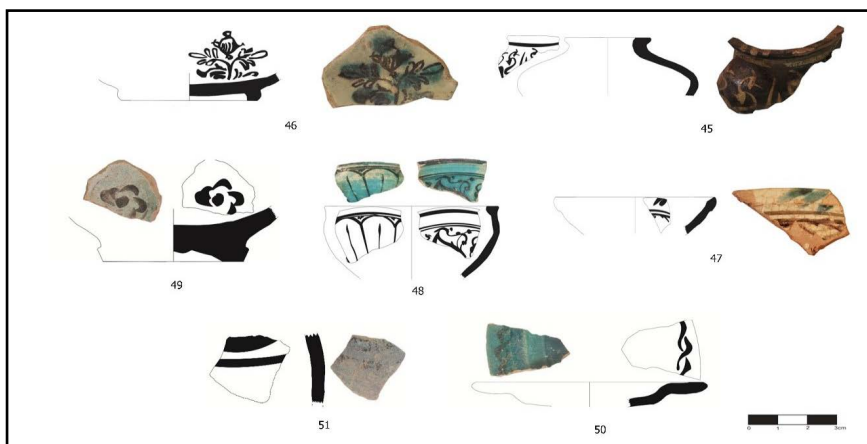
Tab. 5: Sample of decorated clay pots - Neyshabur style and imitation of Felez Azin (Authors, 2023).

سفال با زمینه گلابه‌ای رنگی: یکی از تزئینات سفالگران در گذشته، طراحی نقش سیاه بر زمینه سفید بوده است تا آن‌که سفالگران در طول زمان به ابداعی جدید پرداخته و نقش سفید بر زمینه سیاه ایجاد نمودند، که این واژگونی کتیبه سفید بر زمینه سیاه است (عطایی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۸). در طبقه‌بندی سفالینه‌های شهر قاین شاهد این نوع تزئین در طراحی سفالینه هستیم. بر این اساس، سفال با تزئین رنگ سفید بر زمینه سیاه در قالب نقوش گیاهی و هندسی (شکل ۹: طرح ۴۵) با نمونه سفال نیشابور (Fehervari, 2000: 60, no. 62) افراسیاب-سمرقند (Watson, 2004: cat. Ga.5)، مالین (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۶، شماره ۴۴) قابل مقایسه است.

سفال با نقاشی زیرلعاب: پس از ورود اسلام به ایران شیوه نقاشی روی پوشش گلی در شمال و شمال شرق ایران رواج یافت. سفالگران صدر اسلام دریافتند که نقاشی با اکسیدهای رنگی زیرلعاب سرب امکان پذیر است. این سفال‌ها دارای بدنه گل رسی است که با گلابه‌ای آن را پوشش می‌دادند و روی آن با ترکیب‌های رنگ‌دانه و گلابه، نقاشی می‌نمودند و در نهایت روی نقاشی‌ها را با یک لعاب شفاف سربی می‌پوشاندند (مومن‌خانی، ۱۳۷۹: ۴۵). در دوران سلجوقی و خوارزمشاهی تحولی در این تکنیک به وجود آمد؛ به این صورت که به جای گل رس از خمیر گل سنگ و به جای لعاب سربی از لعاب قلیایی استفاده می‌کردند (Cooper, 2000: 92). از مراکز ساخت این سفال‌ها در این دوره می‌توان از کاشان و جرجان نام برد (گروبه، ۱۳۸۴: ۱۳۷). قدیمی‌ترین نمونه تاریخ‌دار سفال، گونه نقاشی زیرلعاب متعلق به سال ۵۶۲ هـ.ق. است (همان). در دوره تیموری (۷ تا ۹ هـ.ق.) این تکنیک با نام سفال‌های آبی و سفید ظاهر می‌شود که با رنگ آبی مایل به لاجوردی روی زمینه سفید و زیرلعاب شفاف نقاشی شده‌اند (شاطری و حیدری، ۱۳۹۴: ۳۳). در دوره صفوی نیز سفال‌های کوباچه و ظروف آبی و سفید با تکنیک نقاشی زیرلعاب ساخته می‌شدند (همان). سفال قلم‌مشکی نیز سفالی با تزئین نقش سیاه زیرلعاب آبی فیروزه‌ای است که در قرن ۶ و ۷ هـ.ق. رایج بوده است. در این تکنیک ابتدا نقش سیاه بر روی خمیره ایجاد می‌کردند، سپس ظرف را با لعاب آبی - سبز و یا شفاف می‌پوشاندند (کاشانی، ۱۳۸۶: ۳۴۵).

این نوع سفال در منطقه قاین به سه صورت ایجاد شده‌اند: (۱) نقش سیاه با لعاب پاشیده زیرلعاب شفاف، (۲) نقاشی با رنگ سیاه زیرلعاب فیروزه‌ای (قلم‌مشکی) (۳) سفال آبی و سفید. سفال با نقش سیاه و لعاب پاشیده آبی (شکل ۹: طرح ۴۶) با نمونه سفال به دست آمده از ری (Treptow, 2007:34) و دشت نرماشیر کرمان (امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۵، تصویر ۴، شکل ۹: ۰۰۹) قابل مقایسه هستند. سفال با نقش سیاه و لعاب پاشیده سبز (شکل ۹: طرح ۴۷) با نمونه سفال اسلامی دشت نیریز (مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۶، شماره ۱۱) منطبق می‌باشد.

سفال قلم‌مشکی: سفال‌های قلم‌مشکی به دست آمده از قاین دارای نقوش ماهی، گل و خطوط هندسی با خمیره گل رس است. بر این اساس، سفال قلم‌مشکی با نقش گل پیچکی (شکل ۹: طرح ۴۸) قابل مقایسه با نمونه سفال‌های اسلامی میانی و متأخر محوطه تهیق خمین (شراهی و صدیقیان، ۱۳۹۸: ۱۵۰، جدول ۵ شماره ۶)، آنداجین (محمدی و رضائی، ۱۴۰۰: ۱۰۱، شماره ۱۰)، گرگان (کیانی و کریمی، ۱۳۶۴: ۲۰۲) و سیرجان (امیرحاجلو و صدیقیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰، تصویر ۷، شماره ۱۳) است. سفال با طرح گل چندپر (شکل ۹: طرح ۴۹) با نمونه سفال‌های تپه بلقیس (کمال‌هاشمی، ۱۳۹۰: ۲۶۳، شکل ۴۰، شماره ۲۳۵)، جرجان (قائینی، ۱۳۷۶: ۴۱)، شهر تاریخی ناتل (حسین‌نیا میرکلای و همکاران، ۱۳۹۹: تصویر ۲، شماره ۳۴)، سیستان (موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: طرح ۱۴۱) منطبق می‌باشد. سفال با نقش ماهی بر روی لبه (شکل ۹: طرح ۵۰) قابل مقایسه با نمونه سفال‌های تهیق خمین (شراهی و صدیقیان، ۱۳۹۸: ۱۵۰، جدول ۵: شماره ۳) و آنداجین (محمدی و رضائی، ۱۴۰۰: ۱۰۱، تصویر ۶: شماره ۱) است. سفال با نقش هندسی (شکل ۹: طرح ۵۱) نیز با نمونه سفال‌های اسلامی مکران جنوبی (موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۱، لوح ۱۱) و سیستان (موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: ۳۱۰، شکل ۵۲) قابل مقایسه است.

شکل ۹: نمونه سفال‌های لعاب‌دار منقوش- گلابه‌ای رنگی و نقاشی زیرلعاب (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 9: Sample Painted glazed pottery- Color slip - Underglaze painting (Authors, 2023).

سفال‌های آبی و سفید: برای گونه‌شناسی سفال‌های آبی و سفید در منطقه قاین، در ابتدا باید ویژگی‌های سفال آبی و سفید قرون میانه و متأخر اسلامی را بررسی نمود. اطلاعات در زمینه سفال‌های آبی و سفید قرن ۵ تا ۷ ه.ق. که دوره میانی اسلامی را دربر می‌گیرد اندک است، اما می‌دانیم که در فاصله زمانی ۶-۷ ه.ق. گونه سفال با خمیره بدل چینی با لعاب شفاف قلیایی در ایران تولید می‌شده است

معیار سنجش										
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	شیوه تزئین	نقش‌مایه	طرح نقش	رنگ‌مایه	رنگ لعاب	فرم	مقایسه (محل نگه‌داری)	منابع
۱	۹:۴۵	لبه	*	*	*	*	*	*	نیشابور سمرقند مالین باخرز	Fehervari, 2000: 60 no. 62 Watson, 2004: cat. Ga.5 خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۶ شماره ۴۴
۲	۹:۴۶	کف	*				*	*	ری دشت نرماشیر کرمان	Treptow, 2007: 34 امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۵، تصویر ۴، شکل ۰۰۹
۳	۹:۴۷	بدنه	*	*	*	*	*	*	دشت نیریز	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۶، شماره ۱۱
۴	۹:۴۸	لبه	*	*	*	*	*	*	تهیق خمین آنداجین گرگان سیرجان	شراهی و صدیقیان، ۱۳۹۸: ۱۵۰، جدول ۵ شماره ۶ محمدی و رضائی، ۱۴۰۰: ۱۰۱، شماره ۱۰ کیانی و کریمی، ۱۳۶۴: ۲۰۲ امیرحاجلو و صدیقیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰، تصویر ۷، شماره ۱۳
۵	۹:۴۹	کف	*	*	*	*	*	*	تپه بلقیس جرجان شهرتاریخ ناتل سیستان	کمال‌هاشمی، ۱۳۹۰: ۲۶۳، شکل ۴۰، شماره ۲۳۵ قائینی، ۱۳۷۶: ۴۱ حسین‌نیا امیرکلانی و همکاران، ۱۳۹۹: تصویر ۲، شماره ۳۴ موسوی‌حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: طرح ۱۴۱
۶	۹:۵۰	لبه	*	*	*	*	*	*	تهیق خمین آنداجین	شراهی و صدیقیان، ۱۳۹۸: ۱۵۰، جدول ۵ شماره ۳ محمدی و رضائی، ۱۴۰۰: ۱۰۱، تصویر ۶، شماره ۱
۷	۹:۵۱	بدنه	*	*	*	*	*	*	مکران جنوبی سیستان	موسوی‌حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۱، لوح ۱۱ موسوی‌حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: ۳۱۰، شکل ۵۲

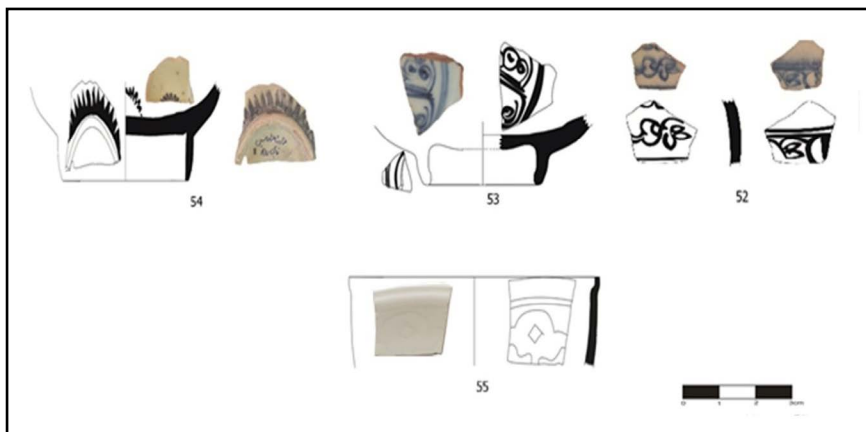
جدول ۶: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش لعاب‌دار گلابه رنگی و نقاشی زیرلعاب (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 3: Sample Painted glazed pottery- Color slip - Underglaze painting (Authors, 2023).

(صالحی‌کاخکی، ۱۳۹۲: ۸-۴). این سفال‌ها دارای زمینه‌ای سفید با نقش نوارهای عمودی آبی کبالتی بودند. سفالینه‌های دوره متأخر اسلامی ۹ تا ۱۱ ه.ق. با تأثیر مستقیم نمونه‌های چینی، ولی با خمیره بدل چینی تولید می‌شدند (همان: ۷)؛ درواقع می‌توان گفت توسعه و گسترش ساخت این سفال‌ها در ایران از دوره ایلخانی و به‌طور مداوم در دوره‌های تیموری و صفوی، به تأثیر از نقش‌مایه‌های چینی در: مشهد، اصفهان، کاشان و کرمان آغاز شد (ولی‌نژادبنایی و اسکندرزاده، ۱۳۹۶: ۷۰). سفال‌های آبی و سفید مورد مطالعه شامل ۳ قطعه سفال است که ۲ قطعه با خمیره رسی و یک قطعه با خمیره بدل چینی است. نقوش این ظروف به صورت هندسی و گیاهی طراحی است. اولین قطعه سفال مورد مطالعه دارای نقش گیاهی آبی بر زمینه سفید با خمیره رسی است (شکل ۱۰: طرح ۵۲) که با نمونه سفال دشت نرماشیر (امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۷، تصویر ۵: شماره ۱۳۸)، رأس‌الخیمه (Prieman, 2013: 623-624) منطبق می‌باشد. سفال با نقش گیاهی درهم (شکل ۱۰: طرح ۵۳) قابل مقایسه با نمونه سفال‌های اسلامی مالین (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۷، تصویر ۳: شماره ۶۷) و مشهد (محمدی‌فر و بلمکی، ۱۳۸۷: ۹۸، تصویر ۶) است و سومین قطعه سفال با نقش خورشیدی (شکل ۱۰: طرح ۵۴) با نمونه سفال اسلامی محوطه کهنک (فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۴، تصویر ۱۳) تطابق دارد.

سفال گامبرون: سفال گامبرون ظریف‌ترین سفال در ایران است که از بدنه

فریتی سفید فشرده و محکم ساخته شده است که نزدیک به پرسلان چینی است. این سفال به تقلید از نمونه‌های چینی ساخته شده است و در قدیم به دلیل واردات از منطقه بندر گامبرون به این نام معروف گردید و پس از آن در مراکزی چون: شیراز، یزد، کرمان، اصفهان، کاشان و ری تولید شد (شادلو و چیت‌سازیان، ۱۳۹۰: ۵۶، تصویر ۲). سفال گامبرون را به لحاظ تزئین به سه صورت طراحی می‌شود: (۱) به صورت مشبک، (۲) به صورت طرح کنده، (۳) به صورت نقاشی زیر لعاب. نمونه سفال مورد مطالعه در این پژوهش از نوع دوم است (شکل ۱۰: طرح ۵۵) که به لحاظ فرم، نوع و رنگ خمیره و تزئین گیاهی مانند نمونه سفال گامبرون قرن ۱۱ و ۱۲ ه.ق. است (همان: ۴۶، تصویر ۲). با توجه به نوع سفال و کیفیت سفال می‌توان گفت این سفال از سفال‌های وارداتی محسوب می‌گردد.

شکل ۱۰: نمونه سفال‌های لعاب‌دار منقوش - آبی و سفید - گامبرون (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 10: Sample Painted glazed pottery blue and white and Gambron pottery (Authors, 2023).

جدول ۷: گونه‌شناسی سفال‌های منقوش لعاب‌دار آبی و سفید و گامبرون (نگارندگان، ۱۴۰۲).
▼

Fig. 7: Sample Painted glazed pottery blue and white and Gambron pottery (Authors, 2023).

ملاک سنجش										
ردیف	شماره شکل و طرح	نوع قطعه	شیوه تزئین	نقش مایه	طرح نقش	رنگ مایه	رنگ لعاب	فرم	مقایسه (محل نگه‌داری)	منابع
۱	۱۰: ۵۲	بدنه	*	*	*	*	*	*	دشت نرماشیر رأس الخیمه	امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۷، تصویر ۵ شماره ۱۳۸ Prietman, 2013: 623-624
۲	۱۰: ۵۳	بدنه	*	*	*	*	*	*	مالین با خرز مشهد	خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۷، تصویر ۳، شماره ۶۷ محمدی‌فر و بلمکی، ۱۳۸۷: ۹۸، تصویر ۶
۳	۱۰: ۵۴	کف	*	*	*	*	*	*	کهنک	فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۴، تصویر ۱۳
۴	۱۰: ۵۵	لبه	*	*	*	*	*	*	ایران	شادلو و چیت‌سازیان، ۱۳۹۰: ۴۶، تصویر ۲

بررسی روابط قهستان با مناطق همجوار

در این قسمت در ابتدا به روابط سیاسی قهستان با دیگر مناطق اشاره می‌گردد؛ براساس متون تاریخی قهستان ولایتی است که دور آن قریب به صد فرسخ است. در شرق آن ولایت خواف و بیابانی که میان سیستان، فراه و خواف است. در غرب آن

کرمان و فارس است و در شمال آن نیشابور و سبزوار و جنوب آن سجستان و کرمان قرار دارد. قهستان مشتمل بر چند قصبه است (حافظ ابرو، ۱۳۴۹: ۳۶). در زمینه راه‌های تجاری و مواصلاتی می‌توان به مشهورترین راه‌ها، یعنی جاده خراسان اشاره کرد که از نیشابور به سمت طبرس، قاین و هرات و سیستان منشعب می‌شود (بازورث، ۱۳۸۱: ۲۱۷). راه‌هایی که از کرمان به قهستان و سیستان می‌رسید به سمت خراسان ادامه می‌یافت و از نیشابور به قهستان و در نهایت به تون و قاین می‌رسید (رضوی، ۱۳۸۸: ۲۸۵). مورخان زیادی به مهم‌ترین شهرهای خراسان که به لحاظ تجاری و تولیدات محصولات تجاری اهمیت داشته‌اند، اشاره کرده‌اند؛ هم‌چون: نیشابور، بسطام، هرات، قاین، طوس، سبزوار، مشهد، جام، خواف. در این باره «اصطخری» می‌گوید: «شهرهای خراسان کی بر اعمال جمع کنند و آن را نام برند و باز گویند، چهار شهرست، نیشابور و مرو و هرات و بلخ و دیگر کوره‌ها هست قوهستان و طوس و نسا و بارود و سرخس و اسفراین و بامیان و تخارستان و آمل» (اصطخری، ۱۳۴۰: ۲۰۳). با بررسی روی راه‌های تجاری می‌توان به قرارگیری این محوطه‌ها بر سر راه‌های تجاری و رابطه آن‌ها با یک‌دیگر دست‌یافت؛ هم‌چنین به دلیل اهمیت قهستان در شرق ایران راه‌های کاروانی مهمی از این منطقه می‌گذشته است: راه غربی از اصفهان و مرکز ایران به سمت قهستان و قندهار، راه جنوب‌غربی که از کرمان آغاز و پس از عبور از قهستان به نیشابور و هرات و سایر شهرهای خراسان می‌رسید. راه جنوبی که از بندر تیس آغاز و پس از عبور از سیستان و کرمان به هرات و قندهار و یا به قاین و نیشابور متصل می‌شد (بخشی، ۱۳۹۴: ۳۰). لازم به ذکر است که هرات در دوران اسلامی یکی بزرگ‌ترین شهرهای خراسان بوده است، به‌گونه‌ای که در این‌زمینه اصطخری می‌گوید: «هرات بزرگ‌ترین شهر خراسان است. در تمام خراسان و ماوراءالنهر و مرو و سیستان و جبال شهری به این بزرگی یافت نمی‌شود... انبار امتعه و کالاهای تجاری ایران به خراسان است» (لسترنج، ۱۳۸۳: ۱۷۴). براساس آن‌چه که بیان گردید و با تحلیل جداول گونه‌شناسی در این قسمت تلاش شد با بررسی جغرافیایی محوطه‌های ذکر شده و ارتباط آن با منطقه قاین چگونگی روابط و برهم‌کنش فرهنگی در یک گستره جغرافیایی بررسی شود. بر این اساس، یکی از محوطه‌های مهم فرهنگی و در ارتباط با منطقه قاین، مالین باخرز است که در جنوب شرقی خراسان رضوی و در نزدیکی مرز افغانستان و در مسیر ارتباطی خراسان، نیشابور و توس قرار داشته است. اکثر سفال‌های این منطقه به صورت سبک نیشابوری بوده و سفال‌های شاخص آبی و سفید دوران ایلخانی و تیموری (۶ تا ۹ ه.ق.) در آن یافت شده است (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۸). تابران توس نیز یکی از مناطق مشهد یا همان خراسان رضوی است که در دوره سلجوقی و صفوی بسیار درخشان بوده و به لحاظ سبک سفالی دارای سبک سامانی و نیشابوری بوده است (رضانژاد، ۱۳۸۰). محوطه امیرشارلق در استان سمنان و در نزدیکی شاهرود است که در مسیر تجاری ابریشم به گرگان و خراسان قرار داشته و در دوره سلجوقی بسیار حائز اهمیت بوده است (زارعی و شریفی، ۱۳۹۷: ۱۰۱). گرگان نیز یکی دیگر از ایلات مهم دوران اسلامی به‌ویژه سلجوقی می‌باشد که سفال‌های

این منطقه نیز با سفال‌های نیشابور، ری، توس منطبق است. شهر تاریخی ناتل در مازندران قرار داد که سفال‌های اسلامی این منطقه متعلق، به دو دوره ۳ تا ۴ و ۵ تا ۹ ه.ق. است و با سفال‌های منطقه نیشابور، توس و بامیان افغانستان دارای مشابهت هستند (حسین نیامیرکلائی، ۱۳۹۹: ۹۷). شهر تاریخی بلقیس در اسفراین قرار دارد که در مسیر جاده ابریشم و در ارتباط با منطقه افغانستان است. این محوطه دارای کوره‌های سفال‌پزی بوده و در دوران سامانی، سلجوقی و صفوی به عنوان شهری آباد از آن یاد می‌شده است و به لحاظ سبک سفالینه‌ها بیشتر با سفال‌ها شمال شرقی هماهنگی و تجانس داشته است (زارعی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۵). محوطه سرایان و محوطه کهنک در سریشه در قرون اسلامی میانه دارای رونق بودند و به لحاظ فرهنگ و سبک سفالینه‌ها، بیشترین مشابهت با نمونه‌های سیستان، کرمان، نیشابور و طبرستان داشته است (فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۹). سفال‌های منطقه زینوآباد در همدان و تهیق خمین در استان مرکزی نیز طی بررسی‌ها و مطالعات انجام شده، متعلق به بازه زمانی ۵ تا ۷ ه.ق. و مشابه با سفال‌های کاشان، نیشابور و ری بوده‌اند (شراهی و صدیقیان، ۱۳۹۹: ۱۵۴). سیرجان نیز یکی از مناطق مهم کرمان است که از طریق راه‌های تجاری و دریایی با سیستان، خراسان، هندوستان، قندهار و چین در ارتباط بوده است؛ و بندر هرمز نیز در سده‌های ۵ تا ۸ ه.ق. به عنوان بندرگاه و قطب تجاری کرمان و سیستان قرار داشته است. سیرجان در گذشته دارای ارتباطات دریایی با چین، هندوستان و حتی کشورهای عربی بوده و مراودات تجاری و بازرگانی قابل توجهی داشته است. این منطقه هم‌چنین در دوره قراختاییان (۶ تا ۷ ه.ق.) و صفوی (۹ تا ۱۱ ه.ق.) بسیار پر رونق بوده است (سهرابی‌نیا و تقوی، ۱۳۹۸: ۱۵۹). سفال‌های سیستان و مکران جنوبی که از مراکز مهم سفالگری در منطقه جنوب شرق محسوب می‌شوند، به لحاظ مشابهت سفالی می‌توان گفت با مناطق خراسان بزرگ و کرمان در ایران، بامیان، پیشاوران در افغانستان، سمرقند در تاجیکستان بیشترین تطابق هستند؛ چراکه در شاهراه ارتباطی جنوب و جنوب شرق ایران قرار داشته‌اند (زور، ۱۳۹۱). با توجه به روابط فرهنگی و سبک‌شناسی سفالینه‌های محوطه‌های مورد مطالعه در پژوهش، نشان می‌دهد که منطقه قاین به دلیل قرارگیری در کریدور ارتباطی شمالی و جنوبی ایران و در ارتباط بودن با جاده ابریشم به لحاظ سبک سفالینه‌ها مشابه با دیگر مراکز و محوطه‌های مهم تولید سفال بوده است. تولید محلی سفال‌ها با الگویی از نمونه سفال‌های فرامنطقه‌ای صورت پذیرفته و می‌توان سبک محلی از نوع تقلیدی، اما نه تقلیدی صرف محسوب نمود. در این بین، نمونه سفال‌های هم‌چون سفال گامبرون نشانی از واردات برخی از سبک‌های سفالین به منطقه نیز می‌باشد.

گاهنگاری سفالینه‌های مورد مطالعه در پژوهش

همان‌طور که در مباحث پیشین بیان گردید در قرون ۱ و ۲ ه.ق. به دلیل جنگ و ورود اعراب این منطقه به لحاظ سیاسی به صورت ناپایدار بوده است، اما با گذشت

زمان در دوره طاهریان قهستان موقعیت تجاری خوبی یافت (فرقانی، ۱۳۸۱: ۱۷۰). در دوره سامانیان، خاندانی با نام «سیمجوریان (غلام ترکان دربار سامانی)» بر قهستان و نیشابور حکومت نمودند (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۴: ۲۸)، اما پس از آن کشمکش‌های داخلی و محلی در این دوره این منطقه را بار دیگر دچار نابه‌سامانی نمود (رحمتی، ۱۳۸۶: ۷۷). دوره سلجوقیان نه تنها عصر پیشرفت فنون و صنایع محسوب می‌شد، بلکه در زمینه‌های فرهنگی، هنری و آموزشی نیز شاهد پیشرفت‌های بسیاری می‌باشیم (همان: ۷۸).

خراسان در دوره سلجوقی به دلیل موقعیت خاص اقتصادی و سیاسی از مهم‌ترین مراکز تجاری این دوره بوده است. شهرهای خراسان در این دوره مقصد پر رونق‌ترین مسیر ارتباطی و تجاری آن روزگار، یعنی جاده خراسان بزرگ بوده است (لسترنج، ۱۳۸۳: ۱۰). در این زمان جاده‌ها و راه‌های ارتباطی به خوبی محافظت می‌شدند و کاروان‌ها از غارت در امان می‌ماندند. در این دوره تجارت با هندوستان که راهش از سیستان و قهستان عبور می‌کرد نیز گسترش یافت (حدود العالم، ۱۳۶۲: ۹۸). در دوره سلجوقی شاهد حضور اسماعیلیان در قهستان هستیم که خود نقش مهمی در تحولات این منطقه داشتند. «ابن اثیر» در این زمینه می‌گوید: «اسماعیلیه پیشرفت کرد و کارشان بزرگ شد، بر کل قهستان چیره شدند، از جمله: خور، خوسف، قاین، تون و نواحی مجاور...» (ابن اثیر، بی‌تا: ۲۹۳). پس از این دوره با حمله «هلاکوخان» مغول، قهستان بار دیگر دچار اضمحلال گردید. چندی نگذشت که با روی کار آمدن ایلخانیان و تیموریان تجارت و هنر در این منطقه رونق یافت. پس از دوره تیموری، «شاه اسماعیل صفوی» بعد از شکست دادن «ازبکان» در این منطقه، خراسان و منطقه قهستان را تصرف نمود (جهانگشای خاقان، ۱۳۶۴: ۱۴۴). در این زمان، صفویان توانستند قلمرو خود را تا هرات، مرو و سیستان گسترش دهند. از آنجا که مردم قهستان شیعه مذهب بودند با روی کار آمدن صفویان به مدت ۲/۵ قرن در آرامش به سر بردند (آیتی، ۱۳۷۱: ۱۰۰). بعد از دولت صفویه، سرزمین خراسان بار دیگر دست خوش هرج و مرج گردید و این روند تا سال ۱۱۴۵ ه.ق. که «نادرشاه افشار» به سلطنت نشست، ادامه یافت (آموزگار، ۱۳۸۷: ۳۰).

پس از فروپاشی صفویان به دست افغان‌ها، خاندان‌های محلی شیبانی و خزیمه بر منطقه حکمرانی نمودند. «اسماعیل خان خزیمه»، اولین فرد از خاندان خزیمه است که منابع تاریخی وی را به عنوان حاکم منطقه قاینات معرفی می‌کنند. وی در سال ۱۱۴۴ ه.ق. توسط نادرشاه افشار به حکومت قاین گذاشته شد. پس از او فرزندان «امیر اسماعیل خان»، «امیر علم خان اول»، «امیر علی خان»، «امیر علم خان دوم»، «امیر اسدالله خان حسام‌الدوله»، «امیر علم خان سوم حشمت‌الملک»، «حشمت‌الملک دوم» و «شوکت‌الملک» از مهم‌ترین آن‌ها بودند که در عهد قاجار با عنوان حاکم قاینات بر این منطقه حکمرانی کردند (کوچی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۴-۲۲۸). با توجه به تاریخ سیاسی و تحولات صورت پذیرفته و مطابقت با جداول گونه‌شناسی می‌توان این‌گونه بیان داشت که در این مجموعه، سفالی که بتوان به دوره ۱ تا ۲ ه.ق. نسبت داد، وجود ندارد؛ اگرچه سفال‌هایی هم چون: شماره ۳۹ شکل ۷

متعلق به سده ۲ تا ۴ ه.ق. هستند؛ اما نمی‌توان به‌طور قطع به سده ۱ و ۲ ه.ق. نسبت داد، اما با توجه به تکنیک، فرم و جنس خمیره سفالینه‌ها می‌توان دریافت قاین در سه دوره اوایل اسلام، دوره میانی و دوره متأخر دارای استقرار بوده است. وجود سفال با پوشش گلی و نقوش رنگارنگ بر زمینه سفید (شکل ۷: طرح ۳۹) و مقایسه آن با منطقه قلعه کهنه حلوان (محمودی نسب، ۱۳۹۷: ۱۹۰۶) و همچنین وجود سبک نیشابوری (شکل ۸: طرح ۴۰ و ۴۱) و مقایسه آن با نمونه سفال‌های نیشابور (Wilkinson, 1973: 126, No. 73)، و سفال‌های سبک گلابه‌رنگی (شکل ۹: طرح ۴۵) و مقایسه آن با نمونه سفال‌های سمرقند و نیشابور (Fehervari, 2000: 62, no. 60) می‌توان دریافت که سبک سفالینه‌های قرن ۲ تا ۴ ه.ق. در این منطقه رواج داشته است. پس از آن، با توجه به سفال‌های فلزآذین (شکل ۸: طرح‌های ۴۲، ۴۳ و ۴۴) و مقایسه با نمونه سفال‌های نیشابور و سمرقند (گروبه، ۱۳۸۴: ۶۰، شماره ۵۰)، سفال با تزئین نقش سیاه با لعاب پاشیده سبز و آبی (شکل ۹: طرح ۴۶ و ۴۷) با مقایسه با نمونه سفال‌های ری و کرمان (Treptow, 2007: 34)، سفال با تزئین اسگرافیتو (شکل ۶: طرح‌های ۳۲ تا ۳۴) با مقایسه با نمونه سفال‌های مکران جنوبی (موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۹، شماره ۳۵) و بامیان (گروبه، ۱۳۸۴: ۲۸۵، تصویر ۳۶۴) و سفال با نقاشی روی لعاب (شکل ۷: طرح‌های ۳۶ تا ۳۸) با مقایسه با نمونه سفال‌های مکران جنوبی (زور، ۱۳۹۱: ۲۳۶، شماره ۲۱۹)، کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۵، تصویر ۱۴) این منطقه در دوره اسلامی میانه ۵ تا ۷ ه.ق. هم‌چنان دارای استقرار بوده است.

در نهایت با توجه به سفال‌های قلم‌مشکی (شکل ۹: طرح‌های ۴۸ تا ۵۱) و مقایسه آن با نمونه سفال‌های اسلامی گرگان (کیانی و کریمی، ۱۳۶۴: ۲۰۲)، سیرجان (امیرحاجلو و صدیقیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰، تصویر ۷، شماره ۱۳) و سیستان (موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: طرح ۱۴۱) و سفال‌های آبی و سفید (شکل ۱۰: طرح‌های ۵۲ تا ۵۴) و مقایسه آن‌ها با نمونه سفال‌های اسلامی مشهد (محمودی فر و بلمکی، ۱۳۸۷: ۹۸، تصویر ۶)، مالین باخرز (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۷، تصویر ۳، شماره ۶۷) و کهنک (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۹: ۱۱۴، تصویر ۱۳) و در آخر، سفال گامبرون (شکل ۱۰: طرح ۵۵) و مقایسه آن با نمونه سفال‌های گامبرون به‌دست آمده از دوره صفوی (شادلو و چیت‌سازیان، ۱۳۹۰: ۴۶، تصویر ۲) می‌توان سفال‌سازی این منطقه را از دوران ایلخانی، تیموری تا اواسط دوره صفوی، تاریخی برابر با ۷ تا ۱۱ ه.ق. دانست. با بررسی نمونه سفال‌های به‌دست آمده مشاهده می‌شود که منطقه قاین از اوایل اسلام تا دوره صفوی دارای استقرار پیوسته بوده است که این امر براساس تحولات تاریخی و سیاسی که در ابتدا بیان شد، کاملاً منطبق است. سفال‌های به‌دست آمده از اوایل اسلام دارای کیفیت متوسط می‌باشند، چراکه در این دوره قهستان و به‌طبع قاین دستخوش درگیری‌های داخلی و محلی و هجوم اعراب بودند؛ اما سفال‌هایی که تاریخی برابر با قرن ۵ تا ۷ ه.ق. داشته‌اند از کیفیت و طراحی خوبی برخوردار بودند که نشان می‌دهد این منطقه در دوره سلجوقی هم‌چون دیگر مراکز سفالگری فعال و از رونق بسیار خوبی برخوردار بوده است.

در آخر با بررسی سفال‌هایی قلم‌مشکی و آبی و سفید و گامبرون، نشان می‌دهد منطقه قاین در قرون ۷ تا ۱۱ ه.ق. دارای استقرار پیوسته بوده و سطح کیفیت سفال‌ها در مقایسه با دیگر مراکز از کیفیت خوبی برخوردار بوده است. به‌طورکلی در بحث کیفیت سفال‌ها باید این‌گونه بیان داشت که سفال‌ها به‌جز نمونه گامبرون (سفال وارداتی) از تولیدات محلی با سبک فرامنطقه‌ای بودند که با کیفیت خوبی تولید می‌شده‌اند.

نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های سفالین به‌دست آمده از کاوش‌ها، در این پژوهش چهار گونه سفال طبقه‌بندی گردید؛ این گونه‌ها شامل سفال: بدون لعاب ساده، بدون لعاب منقوش، سفال لعاب‌دار ساده و سفال لعاب‌دار منقوش می‌باشند. سفال‌های ساده بدون لعاب از فرم‌های رایج دوران اسلامی می‌باشند که تنها به‌لحاظ کیفیت، نوع آمیزه، کاربری مورد بررسی قرار گرفتند. این دسته از سفال‌ها دارای آمیزه محلی شن درشت، ماسه و گاه بودند؛ هم‌چنین براساس فرم و دودزدگی از ظروف آشپزخانه‌ای با کیفیت پایین محسوب شدند. سفال‌های منقوش بدون لعاب براساس فرم، نوع تزئین و هم‌چنین کیفیت سفال مورد بررسی قرار گرفت؛ این دسته از سفال‌ها نسبت به سفال‌های ساده با کیفیت بهتر و آمیزه شن ریز و گاه ساخته شده‌اند. تزئینات این‌گونه سفال‌ها شامل: نقش‌کنده، افزوده، قالبی و نقاشی است. با توجه به مطالعات تطبیقی، به‌ویژه با قلعه‌کوه قاین و تپه کهنک، این دسته از سفال‌ها متعلق به دوران میانی اسلامی ۵ تا ۷ ه.ق. به‌ویژه سلجوقیان می‌باشد. سفال‌های ساده لعاب‌دار همه دارای خمیره نخودی بوده که تنها براساس رنگ لعاب تیره و فیروزه‌ای روشن با نمونه سفال‌های سلجوقی قلعه‌کوه قاین، تپه کهنک، سیستان و مکران کاملاً منطبق است. آخرین دسته از سفال‌ها شامل سفال‌های لعاب‌دار منقوش با دو خمیره گلی و فریتی می‌باشند که براساس نوع تزئین و نقش ایجاد شده متعلق به دوران اوایل اسلام ۳ تا ۴ ه.ق.، قرون میانی اسلامی ۵ تا ۷ ه.ق. و متأخر اسلامی ۸ تا اواسط قرن ۱۱ ه.ق. می‌باشند که با منطقی چون: نیشابور، ری، کاشان، اسفراین، مالین، بامیان و سمرقند، قابل مقایسه می‌باشد. براساس آن‌چه که بیان شد دوره قرون میانی اسلامی، به‌ویژه دوره سلجوقی به‌عنوان دوره طلایی شهر قدیم قاین محسوب می‌شود. در تحلیل نوع کیفیت ظروف با توجه به نوع لعاب‌دهی و نوع نقوش نسبت به دیگر مراکز مهم سفالگری، هم‌چون: نیشابور، ری، کاشان، سیستان، کرمان و... در سطح خوبی قرار داشته است؛ هم‌چنین لازم به ذکر است که سفال‌های منطقه شهر قدیم قاین به‌دلیل سادگی در لعاب‌دهی، تزئینات و تنوع نقوش، بیشتر تولید محلی با سبک فرامنطقه‌ای بودند و از دسته سفال‌های کاربردی محسوب می‌شده‌اند؛ البته این عمل به‌صورت تقلید صرف نبوده، بلکه این الگوبرداری تلفیقی با هنر و ذوق سفالگران منطقه نیز همراه بوده است. همان‌طورکه در مباحث پیشین بیان گردید قهستان با مرکزیت قاین به‌عنوان یک محل استراتژیک دارای راه‌های تجاری و بازرگانی زیادی بوده است که با مناطق

مختلفی هم چون: خراسان بزرگ، سیستان، مکران، و حوزه جازموریان در داخل ایران و بامیان، هرات و قندهار در خارج از ایران بیشترین ارتباطات را داشته است که مطالعه تطبیقی سفال‌های مورد پژوهش این امر را اثبات می‌نماید؛ هم‌چنین با بررسی در متون تاریخی دریافتیم که شهر قدیم قاین از اوایل اسلام تا دوره صفوی به عنوان مرکز قهستان دارای استقرار پیوسته بوده است؛ که این امر با تحلیل و گاهنگاری سفال‌های مورد پژوهش نیز قابل اثبات و مشاهده می‌باشد. در پایان نیز باید اشاره نمود، براساس کاوش‌های انجام شده و گاهنگاری سفالینه‌ها و انطباق آن با متون تاریخی، محل قرارگیری شهر قدیم قاین، به ویژه مسجد جامع کهن قاین که یکی از مباحث باستان‌شناسان اسلامی بوده است در قسمت تپه شاهزاده حسین در قسمت شرق مسجد جامع کنونی بوده است (نقشه ۲).

سپاسگزاری

در پایان از اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی، معاونت محترم توسعه مدیریت، جناب آقای سید احمد برآبادی، کارشناس محترم میراث فرهنگی جناب آقای محمد فرجامی که در تمامی مراحل تهیه و تدوین گزارش همکاری و اقدامات لازم را مبذول داشته‌اند، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله برگرفته از گزارش‌های کاوش در منطقه قاین واقع در خراسان جنوبی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۱ است. نگارش و تحلیل اصلی مقاله توسط نویسنده اول انجام شده و سایر نویسندگان نیز در فرآیند تکمیل و اصلاح آن نقش داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- ابن‌اثیر، عزالدین علی، (بی‌تا). تاریخ بزرگ اسلام ایران. ترجمه علی هاشمی‌حائری، تهران: انتشارات ساکت.
- ابن‌حوقل، محمدبن علی، (۱۳۵۳). صورة الارض. ترجمه جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم، (۱۳۸۴). مسالک و ممالک. ترجمه ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- امیرحاجلو، سعید؛ و سقایی، سارا، (۱۳۹۷). «گسترش و تنوع گونه‌های سفال دوران اسلامی در سکونت‌های دشت نرماشیرکرمان». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۸ (۱۹): ۲۲۶-۲۰۷. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.17433.1823>

- امیرحاجلو، سعید؛ و صدیقیان، حسین، (۱۳۹۹). «مطالعه باستان‌شناختی سفال‌های دوران اسلامی محوطه قلعه‌سنگ، شهر قدیم سیرجان». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۰ (۲۵): ۱۸۰-۱۵۵. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.18449.1896>
- انوری‌مقدم، امیر؛ فرجامی، محمد؛ محمودی، علی‌اصغر؛ و سروش، محمدرضا، (۱۳۹۹). «گونه‌شناسی سفال‌های نقش‌افزوده قلعه کوه قاین». هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، ۲۶ (۴): ۸۹-۱۰۰. <https://doi.org/10.22059/jfava.2021.315703.666624>
- آموزگار، یوسف، (۱۳۷۱). «تاریخچه مختصر اعراب جنوب خراسان (منطقه عرب‌خانه)». پژوهشنامه فرهنگ و ادب، ۲ (۶): ۱۸-۴۹.
- آیتی، محمدحسین، (۱۳۷۱). بهارستان در تاریخ و تراجم رجال قهستان. تهران: انتشارات فردوسی.
- بازورث، کلیفورداموند، (۱۳۸۱). تاریخ ایران کمبریج (از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان). ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.
- بخشی، مهدی، (۱۳۹۴). «تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی منطقه قاین از حمله مغول تا روی کارآمدن قاجار». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند (منتشر نشده).
- بهنام‌فر، محمدحسن؛ و ملایی، مصطفی، (۱۳۹۱). «جغرافیای تاریخی قهستان از طاهری تا سلجوقی». پژوهش در تاریخ، ۳ (۲): ۵-۳۶. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516131.1393.4.14.1.1>
- بی‌نام، (۱۳۶۴). جهانگشای خاقان. به‌کوشش: الله دتا مظطر، جلد ۱، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- تاریخ سیستان، (۱۳۷۳). ویرایش: جعفر مدرس صادقی، تهران: انتشارات نشر مرکز.
- توحیدی، فائق، (۱۳۷۸). فن و هنر سفالگری. تهران: انتشارات سمت.
- جعفری، فرشید؛ شهیدانی، شهاب؛ و جعفری، علی، (۱۳۹۳). «نگاهی نو به جغرافیای تاریخی قهستان در قرون نخستین اسلامی». خراسان بزرگ، ۵ (۱۵): ۶۳-۸۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516131.1393.4.14.1.1>
- چوبک حمیده، (۱۳۸۳). «تسلسل فرهنگی جازموریان - شهر قدیم جیرفت در دوره اسلامی». رساله دکتری باستان‌شناسی دوران اسلامی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- حافظ ابرو، (۱۳۴۹). جغرافیای حافظ ابرو (ربع خراسان و هرات). به‌کوشش: مایل هروی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- حافظ ابرو، (۱۳۷۸). جغرافیای حافظ ابرو. تصحیح: محمدصادق سجادی، جلد سوم، تهران: میراث مکتوب.
- حدودالعالم، (۱۳۶۳). حدودالعالم من المشرق الی المغرب. تصحیح: منوچهر ستوده، تهران: طهوری.

- حسین نیامیرکلائی، هانیه؛ موسوی حاجی، سیدرسول؛ عطایی، مرتضی؛ و مهاجری نژاد، عبدالرضا، (۱۳۹۹). «مطالعه نمونه‌های سفالین شهر تاریخی ناتل». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۴ (۱۴): ۸۵-۹۹.
- خانمرادی، مزگان، (۱۴۰۰). «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های مکشوف از سومین فصل کاوش پل بیستون». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۲ (۳۵): ۲۲۳-۲۴۶. <https://doi.org/10.22084/nb.2021.24570.2347>
- خدادوست، جواد؛ موسوی حاجی، سیدرسول؛ تقوی، عابد؛ و پورعلی یاری گوکی، شهین، (۱۳۹۶). «بررسی و مطالعه تحلیلی سفالینه‌های محوطه مالین، شهرستان باخرز (خراسان رضوی)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۳): ۱۷۲-۱۵۷. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2017.6934.1289>
- خواندمیر، (۱۳۷۹). تاریخ حبیب السیر فی اخبار البشر (ذکر سلطان حسین میرزا بایقرا)، جلد سوم. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی ایران.
- دمشق، شمس‌الدین محمد بن ابی طالب انصاری، (۱۳۵۷). نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر. ترجمه سید حمید طبیبیان، تهران: بنیاد فرهنگستان ادب و هنر ایران.
- رضانژاد، حسین، (۱۳۸۰). «شناخت و معرفی سفال‌های ارگ تابران توس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- رضوی، ابولفضل، (۱۳۸۸). شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانیان. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- رهبر، مهدی، (۱۳۹۱). «هفتمین فصل کاوش بنای ناتمام ساسانی-کاروانسرای ایلخانی بیستون». مرکز اسناد پایگاه میراث جهانی بیستون (منتشر نشده).
- زارعی، ابراهیم؛ عامریان، حمید؛ و نیک‌گفتار، احمد، (۱۳۹۵). «طبقه‌بندی گونه سفالینه‌های لعاب‌دار قرن ۲-۴ ه.ق. کشف شده از شهر تاریخی بلقیس (اسفراین‌کهن)». مطالعات باستان‌شناسی، ۸ (۱): ۷۶-۵۷. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2016.59495>
- زارعی، محمدابراهیم؛ و شریفی، مهناز، (۱۳۹۷). «مطالعه آثار یافت شده سده‌های میانی دوره اسلامی تپه امیرشارلق براساس نخستین فصل کاوش باستان‌شناختی». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۲ (۶): ۸۵-۱۰۲. <https://doi.org/10.30699/PJAS.2.6.85>
- زور، مریم، (۱۳۹۱). «مطالعه نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان نیک-شهر و چابهار». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- سایکس، سرپرسی، (۱۳۶۳). سفرنامه ده‌هزار میل در ایران. ترجمه حسین سعادت نوری، تهران: گسترش فرهنگ و مطالعات.
- سجادی، نیلوفرالسادات، (۱۳۹۹). «گونه‌شناسی و مطالعه تحلیلی سفال‌های

دوران اسلامی حاصل از فصل اول و دوم کاوش در قلعه دختر شهر کرمان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه جیرفت، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- سروش، محمدرضا، (۱۳۸۵). «گزارش آوار برداری تپه مزار شاهزاده حسین». آرشيو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی (منتشر نشده).

- سهرابی‌نیا، احمد؛ و تقوی، عابد، (۱۳۹۸). «شهر قدیم سیرجان در قرون ۷-۸ ه.ق. با استناد به قراین تاریخی و یافته‌های سفالی». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۱(۲): ۱۵۳-۱۶۳. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.73112>

- شادلو، شیوا؛ و چیت‌سازیان، امیرحسین، (۱۳۹۰). «جستاری بر سفال گامبرون». نگره، ۲، ۵۷-۴۵. <https://www.magiran.com/p1093712>

- شاطری، میترا؛ و حیدری، زهرا، (۱۳۹۴). «سفال گونه مقاشی زیرلعاب با استناد به کتاب عرایس الجواهر و نفایس الاطایب». نگارینه هنر اسلامی، ۲ (۷ و ۸): ۴۰-۳۰. <https://doi.org/10.22077/nia.2015.646>

- شاطری، میترا؛ هاید، لاله؛ و چوبک، حمیده، (۱۳۹۸). «بازنگری در طبقه بندی و تاریخ‌گذاری سفال گونه نقش‌کنده در گلابه اسگرافیتو در ایران دوره اسلامی». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۹ (۲۱): ۱۸۸-۱۷۳. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.18240.1887>

- شاهسوارانی، وحید؛ و صفاکیش، حمیدرضا، (۱۳۹۴). «چیستی و ماهیت سفال منصوب به نوع امل». دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند: ۱۵-۱. - شبان‌کاره‌ای، محمد بن علی ابن محمد، (۱۳۶۴). مجمع‌النشاد. به تصحیح: میرهاشم محدث، تهران: انتشارات امیرکبیر.

- شراهی، اسماعیل؛ و صدیقیان، حسین، (۱۳۹۸). «مطالعه باستان‌شناختی سفال‌های قرون میانی اسلامی دست‌کند زیرزمینی تهیق خمین». مطالعات باستان‌شناسی پاریسی، ۳ (۸): ۱۵۸-۱۴۱. <https://doi.org/10.30699/PJAS.3.8.141>
- شریفی، فرشته؛ و زارعی، محمدابراهیم، (۱۴۰۰). «بررسی و مطالعه سفال‌های دوره اسلامی - استان کردستان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۱۵: ۲۱۱-۱۸۹. <https://doi.org/10.30699/PJAS.5.15.189>

- صالحی‌کاخی، احمد؛ و صدیقیان، حسین، (۱۳۹۲). «بررسی روند تولید سفالینه‌های آبی و سفید در ایران طی ادوار مختلف اسلامی». پژوهش‌های هنر، ۳ (۵): ۱۳-۲.

- عطایی، مرتضی؛ موسوی‌حاجی، سیدرسول؛ و کول‌آبادی؛ راحله، (۱۳۹۱). «سفال منقوش گلابه‌ای (انواع، گستردگی، تاریخ‌گذاری)». نگره، ۷ (۲۳): ۸۷-۷۱. https://negareh.shahed.ac.ir/article_56.html

- فرجامی، محمد، (۱۳۹۰). «خلاصه گزارش دو فصل کاوش باستان‌شناختی در شهر تاریخی بلقیس اسفراین». موج دریای معرفت: مجموعه چکیده‌ها و برگزیده مقالات همایش بین‌المللی شیخ آذری: ۴۶۰-۴۳۰.

- فرجامی، محمد؛ و محمودی‌نسب، علی‌اصغر، (۱۳۹۹). «بررسی و تحلیل

- یافته‌های باستان‌شناسی فصل چهارم کاوش محوطه کهنک، شهرستان سریشه خراسان جنوبی». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۴ (۱۴): ۱۲۳-۱۰۱. <https://doi.org/10.30699/PJAS.4.14.101>
- فرقانی، محمد فاروق، (۱۳۸۱). تاریخ اسماعیلیان قهستان. تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- قائینی، فرزانه، (۱۳۷۶). سفالینه‌های جرجان، کلودکرباسی، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- کاشانی، ابوالقاسم عبدالله، (۱۳۸۶). عرایس الجواهر و نفایس الطایب. به‌کوشش: ایرج افشار، تهران: انتشارات المعی.
- کامبخش فرد، سیف‌الله، (۱۳۸۶). سفال و سفالگری در ایران (از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر). تهران: ققنوس.
- کمال‌هاشمی، رضا، (۱۳۹۰). «مطالعه سفال‌های دوران اسلامی مکشوفه از شهر بلقیس». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- کوچی، امیر؛ خواجه‌میرزا، محمود؛ و اسدیگی، اردشیر، (۱۳۹۸). «جایگاه مدرسه در کیفیت آموزش ولایت قهستان از سلجوقی تا صفویه». مطالعات هنر اسلامی، ۱۵(۳۶): ۲۲۴-۲۴۲. <https://doi.org/10.22034/ias.2020.104211>
- کیانی، محمدیوسف؛ و کریمی، فاطمه، (۱۳۶۴). هنر سفالگری دوره اسلامی ایران، چاپ اول. تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود، (۱۳۶۳). تاریخ گردیزی (زین‌الخبار). مصحح: عدالحی حسینی، تهران: انتشارات کتاب.
- گروبه، ارنست، (۱۳۸۴). سفال اسلامی، جلد هفتم از گزیده ۱۰ جلدی مجموعه هنر اسلامی، گردآوری ناصر خلیلی. ترجمه فرناز حائری، تهران: نشرکارنگ.
- لباف‌خانیکی، رجبعلی، (۱۳۸۶). «گزارش گمانه‌زنی به‌منظور تعیین حدود شهر قدیم قاین با محوریت مسجد جامع». جلد ۱. خراسان جنوبی: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری (منتشر نشده).
- لباف‌خانیکی، رجبعلی، (۱۳۸۶). گزارش گمانه‌زنی به‌منظور تعیین حدود شهر قدیم قاین با محوریت تپه شاهزاده حسین، جلد ۲. خراسان جنوبی: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری (منتشر نشده).
- لسترنج، گای، (۱۳۸۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های شرقی خلافت. ترجمه محمود عرفان؛ تهران: علمی و فرهنگی.
- محمدی، مریم؛ و رضائی، مصطفی، (۱۴۰۰). «بررسی و تحلیل گونه‌شناختی سفال‌های محوطه آنداجین دشت همدان در ادوار سلجوقی و ایلخانی». مطالعات باستان‌شناسی دوران اسلامی، ۲ (۲): ۹۵-۱۱۶. <https://doi.org/10.22080/jiar.2021.22290.1010>
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و بلمکی، بهزاد، (۱۳۸۷). «هنر سفالگری در دوره صفوی، بررسی تکنیک و نقش مایه‌های هنری». هنرهای زیبا، ۳۵: ۱۰۲-۹۳.

- محمودی‌نسب، علی‌اصغر، (۱۳۹۷). «بررسی باستان‌شناختی بخش دیهوک و دهستان پیرحاجات شهرستان طبس». بیرجند: مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی (منتشر نشده).
- مرادی، حسن؛ و کریمیان، حسن، (۱۳۹۹). «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های دوران اسلامی دشت نیریز، استان فارس». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۲، (۳): ۲۷۱-۲۹۱. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2020.255521.142551>
- مرتضایی، محمد، (۱۳۸۳). «گزارش مقدماتی نخستین فصل کاوش‌های باستان‌شناختی در محوطه جرجان». گزارش باستان‌شناسی ۳، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی.
- مستوفی قزوینی، حمدالله بن ابی بکر، (۱۳۹۶). نزهة القلوب، مقاله الثالثة (در صفت بلدان و ولایات و بقایع). به اهتمام: گای لسترنج. تهران: نشر دنیای کتاب.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم. ترجمه علینقی منزوی، جلد دوم، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان.
- موخواه، آذر؛ مراثی، محسن؛ رجبی، محمدعلی؛ و حسینی، سیدرضا، (۱۴۰۰). «مطالعه تطبیقی ویژگی‌های فن طرح و نقش ظروف سفالی نیشابور و سمرقند در سده سوم تا ششم هجری قمری». پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۱۱ (۴۴): ۱۰۲-۸۵. <https://doi.org/10.22034/jgk.2021.142489>
- موسوی حاجی، سید رسول؛ توسلی، محمد مهدی؛ شیرازی، روح‌الله؛ و زور، مریم، (۱۳۹۲). «گونه‌شناختی و معرفی سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (مکران جنوبی)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۳ (۵): ۱۴۰-۱۲۱. https://nbsb.basu.ac.ir/article_708.html
- موسوی حاجی، سید رسول؛ و عطایی، مرتضی، (۱۳۸۹). «مطالعه مجموعه‌ای از نمونه‌های سفالین سیستان». زاهدان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
- موسوی حاجی، سید رسول، خادمی‌ندوشن، فرهنگ؛ و هاشمی‌زرزج‌آبادی، (۱۳۸۸). «ژئوپلتیک تاریخی قهستان در دوران اسلامی». پژوهش‌های تاریخی، ۲ (۵): ۱۷۲-۲۰۰. <https://ensani.ir/fa/tag/44301/%D9%82%D9%87%D8%B3%D8%A7%D9%86>
- مومن‌خانی، کامبیز، (۱۳۷۹). «بررسی اشکال و نقوش تزئینی سفال و آثار فلزی ایران در دوره سلجوقی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر (منتشر نشده).
- مهجور، فیروز؛ و صدیقیان، حسین، (۱۳۸۸). «بررسی سفال‌های محوطه مشکین‌تپه پرنک در استان مرکزی». پیام باستان‌شناسی، ۶ (۱۲): ۱۲۰-۱۰۵. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20084285.1388.6.12.7.9>
- مهرجویان، سیما، (۱۴۰۰). «باستان‌سنجی تحلیلی سفالینه‌های محوطه تون منطقه فردوس با رویکردی بر کانی‌شناسی و تجزیه و تحلیل رنگدانه‌ها». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه بیرجند، دانشکده هنر (منتشر نشده).

- میرزائی، بنفشه، (۱۳۹۰). «بررسی نقوش تصویری سفالینه‌های دوره سلجوقی در ایران». پایان‌نامه ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکزی، دانشکده هنر و معماری (منتشر نشده).
- ناصر خسرو، ابومعین حمیدالدین، (۱۳۵۴). سفرنامه حکیم ناصر خسرو. به‌کوشش: محمد دبیر سیاقی، تهران: انتشارات انجمن.
- نظری قهفرخی، زینب؛ هاشمی زرج‌آباد، حسن؛ فرزین، سامان؛ و عنانی، بهرام، (۱۳۹۷). «تحلیل باستان‌شناسی زیست‌محیطی دشت سرایان در دوران اسلامی (براساس مدل‌های استقراری)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۸ (۱۷): ۲۰۰-۱۸۱. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2018.14677.1651>
- ولی‌نژادبنابی، صادق؛ و اسکندرزاده، منوچهر، (۱۳۹۶). «شرحی بر سفال آبی و سفید عصر صفویه». باستان‌شناسی - واحد شوستر، ۱۱: ۶۹-۷۵.
- ویلی، پیتر، (۱۳۸۶). آشیانه عقاب (قلعه‌های اسماعیلی در ایران و سوریه). ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: انتشارات فرزنان.

- Allan, J. W., (1955). *Islamic Art In The Ashmolean Museum*. Volume X, Part Two, London: Oxford University Press.

- Amirhajlu, S. & Saghaei, S., (2018). "Expansion and Variety of Pottery Types in Islamic Settlements of Normashir Plain, Kerman". *Pazhohesh -HA-YE Bastanshenasi Iran*, 8(19): 207-226. (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.17433.1823>

- Amirhajlu, S., & Sedighian, H., (2020). "Archaeological Study of Islamic Pottery from Qal'eh Sang Site, Old City of Sirjan". *Pazhohesh -HA-YE Bastanshenasi Iran*, 10(25): 155-180, (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.18449.1896>

- Amuzgar, Y., (1992). "A Brief History of the Arabs of Southern Khorasan (Arab Khaneh Region)". *Research Journal of Culture and Literature*, 2(6): 18-49. (In Persian).

- Anonymous. (1985). *Jahangoshay Khaghan*. Edited by: Allah Deta Moztaf, Vol. 1. Tehran: Publications of the Persian Research Center of Iran and Pakistan. (In Persian).

- Anonymous. (1994). *Tarikh-e Sistan*. Edited by: Jafar Modarres Sadeghi, Tehran: Nashr-e Markaz Publications, (In Persian).

- Anvari Moghadam, A., Farjami, M., Mahmoudi, A. A. & Soroush, M., (2020). "Typology of Added Ornament Pottery of Qaleh Kuh of Qaen". *Fine Arts - Visual Arts*, 26(4): 89-100, (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jfava.2021.315703.666624>

- Ataei, M., Mousavi Haji, S. R. & Koolabadi, R., (2012). "Glazed

- Painted Pottery (Types, Extent, Dating)". *Negareh*, 7(23): 71-87, (In Persian). https://negareh.shahed.ac.ir/article_56.html
- Ayati, M. H., (1992). *Baharestan in the History and Biography of Qohestan Men*. Tehran: Ferdowsi Publications, (In Persian).
 - Bakhshi, M., (2015). "History of Political, Social and Cultural Developments of Qaen Region from the Mongol Invasion to the Rise of the Qajar Dynasty". Master's thesis, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, (In Persian).
 - Behnamfar, M. H. & Mollaei, M., (2012). "Historical Geography of Qohestan from Tarahari to Seljuk". *Research in History*, 3(2): 5-36, (In Persian). https://pdtsj.ut.ac.ir/article_70668_602dfd36cb1b3d441f807e9bea7ebe72.pdf
 - Bosworth, C. E., (2002). *The Cambridge History of Iran (From the Coming of the Seljuks to the Collapse of the Ilkhanid State)*. Translated by Hassan Anousheh. Tehran: Amirkabir, (In Persian).
 - Choubak, H., (2004). "Cultural Succession of Jazmourian - Old City of Jiroft in the Islamic Period". Doctoral dissertation, Islamic Archeology, Tarbiat Modares University, Faculty of Literature and Humanities, (In Persian).
 - Cooper, E., (2000). *Ten Thousand Years of Pottery*. London: the British Museum.
 - Fairservis, JR.W., (1961). *Archaeology Studies In The Sistan Basin Of South-Western Afghanistan And Eastern Iran*. Vol 48, Part 1, Newyork.
 - Farjami, M. & Mahmoudi Nasab, A. A., (2020). "Investigation and Analysis of Archaeological Findings of the Fourth Season of Excavation of Kohanak Site, Sarbisheh County, South Khorasan". *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 4(14): 101-123, (In Persian). <https://doi.org/10.30699/PJAS.4.14.101>
 - Farjami, M., (2011). "Summary Report of Two Seasons of Archaeological Excavation in the Historical City of Belqis Esfarayen". *Moj-e Daryay-e Marefat: Collection of Abstracts and Selected Articles of the Sheikh Azari International Conference*: 430-460, (In Persian).
 - Fehervari, G., (1973). *Islamic pottery: A comprehensive study based on the Barlow collection*. London: Faber and Faber limited
 - Fehervari, G., (2000). *Ceramics Of The Islamic Word In The Tareq Rajab Museum*, I. B Tauris Publishers London: Newyork.
 - Forghani, M. F., (2002). *History of the Ismailis of Qohestan*. Tehran: Publications of the Association of Cultural Works and Benefactors, (In Persian).

- Ghaeni, F., (1997). *Potteries of Gorgan, Claude Kerbasi, Abgineh and Pottery Museum of Iran*. Tehran: Cultural Heritage Organization of the Country, (In Persian).
- Golombek, L., Mason, R. B. & Bailey, G. A., (1966). *A New Approach to the Chinoiserie Ceramics of Fifteen – And Sixteenth – Century Iran*. Mzda publishers, Toronto.
- Grube, E. J., (1994). *Cobalt And Luster, The First Centuries of Islamic Pottery*. Published In: The Unaited State, By The Nour Foundation In Association With Azi Muth Editions and Ouford University Press Inc, New York.
- Grube, E., (2005). *Islamic Pottery*. Volume VII of the selected ten-volume collection of Islamic Art collected by: Nasser Khalili. Translated by: Farnaz Haeri, Tehran: Karang Publishing, (In Persian).
- Hafez Abro. (1970). *Geography of Hafez Abro (Quarter of Khorasan and Herat)*. Edited by: Mail Heravi, Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Hafez Abro. (2008). *Geography of Hafez Abro*. Edited by: Mohammad Sadegh Sajjadi, Vol. 3. Tehran: Miras Maktoob, (In Persian).
- Hitchcock, E., (1948). *Islamic Pottery From The Ninth To The Fourteen Centuries A.D.* In: The Collection, Sir. E. Hitchcock, With An Introduction by: A. Lane, (Faber and Faber Limited), London.
- Hossein-Nia Amirkolaei, H., Mousavi Haji, S. R., Ataei, M. & Mohajeri Nejad, A., (2020). “Study of Pottery Samples from the Historical City of Natel”. *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 4(14): 85-99, (In Persian).
- Hudud al-Alam. (1984). *Hudud al-Alam min al-Mashriq ila al-Maghrib*. Edited by: Manouchehr Sotoodeh. Tehran: Tahouri, (In Persian).
- Ibn Athir, A. A., (n.d.). *The Great History of Islam and Iran*. Translated by Ali Hashemi Haeri. Tehran: Saket Publications, (In Persian)
- Ibn Hawqal, M. Al., (1974). *Surat al-Ardh*. Translated by: Ja’far Shoar. Tehran: Iranian Culture Foundation, (In Persian).
- Istakhri, A. I. I., (2005). *Masalik wa al-Mamalik*. Translated by: Iraj Afshar. Tehran: Translation and Publication Book Company, (In Persian).
- Jafari, F., Shahidani, Sh. & Jafari, A., (2014). “A New Look at the Historical Geography of Qohestan in the Early Islamic Centuries”. *Great Khorasan Magazine*, 5(15): 63-81, (In Persian). <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516131.1393.4.14.1.1>
- Kamal Hashemi, R., (2011). “Study of Islamic Period Pottery Discovered from the City of Belqis”. Master’s thesis in Archeology, University of Sistan

and Baluchestan, Faculty of Literature and Humanities, (In Persian).

- Kambakhsh-Fard, S., (2007). *Pottery and Pottery in Iran (From the Beginning of the Neolithic to the Contemporary Era)*. Tehran: Phoenix, (In Persian).

- Kashani, A. A., (2007). *Arayes al-Javaher wa Nafaes al-Atayeb*. Edited by: Iraj Afshar. Tehran: Al-Ma'i Publications, (In Persian).

- Kennet, D. & Krahl, R., (2004). *Sasanian and Islamic pottery from Ras al_khimah (e Book versio)*. Durhan University.

- Khanmoradi, M., (2021). "Classification and Typology of Pottery Discovered from the Third Season of Excavation of the Biatoon Bridge". *Archaeological Research*, 12(35): 223-246, (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nb.2021.24570.2347>

- Khodadoust, J., Mousavi Haji, S. R., Taghavi, A. & Pourali Yari Goki, Sha., (2017). "Investigation and Analytical Study of Pottery from Malin Site, Bakhras County (Razavi Khorasan)". *Pazhohesh -HA-YE Bastansjenasi Iran*, 7(13): 157-172, (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2017.6934.1289>

- Kiani, M. Y. & Karimi, F., (1985). *Art of Pottery in the Islamic Period of Iran*. First Edition. Tehran: Iranian Archeology Center, (In Persian).

- Kouchi, A., Khajeh Mirza, M. & Asadbeigi, A., (2019). "The Role of School in the Quality of Education in Qohestan Province from Seljuk to Safavid". *Islamic Art Studies*, 15(36): 224-242, (In Persian). <https://doi.org/10.22034/ias.2020.104211>

- Labbaf Khaniki, R., (2007). *Report of sounding to determine the boundaries of the old city of Qaen with a focus on the Grand Mosque*. Vol. 1. South Khorasan: Cultural Heritage Organization, (In Persian).

- Labbaf Khaniki, R., (2007). *Report of sounding to determine the boundaries of the old city of Qaen with a focus on Shahzadeh Hossein Tappeh*. Vol. 2. South Khorasan: Cultural Heritage Organization, (In Persian).

- Le Strange, G., (2004). *Historical Geography of the Lands of the Eastern Caliphate*. Translated by Mahmoud Erfan. Tehran: Scientific and Cultural, (In Persian).

- Mahjoor, F. & Sedighian, H., (2009). "Study of Pottery from the Meshkin Tapeh Parandak Site in Markazi Province". *Payam Bastanshenas*, 6(12): 105-120, (In Persian). <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20084285.1388.6.12.7.9>

- Mahmoudi Nasab, A. A., (2018). "Archaeological Survey of the Dihok District and Pir Hajat District of Tabas City". Birjand: Documentation Center

of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (Unpublished), (In Persian).

- Mehrajooyan, S., (2021). "Archaeometric Analysis of Pottery from the Toneh Site in Ferdows Region with an Approach to Mineralogy and Pigment Analysis". Master's thesis in Archeology, University of Birjand, Faculty of Art, (In Persian).

- Mirzaei, B., (2011). "Study of Pictorial Motifs of Seljuk Period Pottery in Iran". Master's Thesis in Art Research, Islamic Azad University, Central Branch, Faculty of Art and Architecture, (In Persian).

- Moghaddasi, Abu-A. M. Ibin-A., (1982). *Ahsan al-Taqasim fi Ma'rifat al-Aqalim*. Translated by: Ali Naghi Monzavi, Vol. 2. Tehran: Company of Authors and Translators, (In Persian).

- Mohammadi, M. & Rezaei, M., (2021). "Investigation and Typological Analysis of Pottery from Andajin Site, Hamadan Plain in the Seljuk and Ilkhanid Periods". *Journal of Islamic Archaeological Studies*, 2(2): 95-116, (In Persian). <https://doi.org/10.22080/JIAR.2021.22290.1010>

- Mohammadifar, Y. & Balmaki, B., (2008). "Pottery Art in the Safavid Period, A Study of Techniques and Artistic Motifs". *Fine Arts*, 35: 93-102, (In Persian).

- Mokha, A., Marasi, M., Rajabi, M. A. & Hosseini, S.R., (2021). "A Comparative Study of the Technical and Design Features of Nishabur and Samarkand Pottery Vessels in the Third to Sixth Centuries AH". *Journal of Quarterly Bulletin of Great Khorasan*, 11(44): 85-102, (In Persian). <https://doi.org/10.22034/jgk.2021.142489>

- Momenkhani, K., (2000). "Investigation of Decorative Forms and Motifs of Pottery and Metal Works of Iran in the Seljuk Period". Master's thesis in Art Research, Tarbiat Modares University, Faculty of Art, (In Persian).

- Moradi, H. & Karimian, H., (2020). "Classification and Typology of Islamic Period Pottery of Neyriz Plain, Fars Province". *Archaeological Studies*, 12(3): 271-291. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2020.255521.142551>

- Mortazaei, M., (2004). *Preliminary Report of the First Season of Archaeological Excavations in the Site of Gorgan. Archaeological Report 3*. Tehran: Archeology Research Institute, (In Persian).

- Mostofi Qazvini, H. A. A. B., (2017). *Nozhat al-Gholub, al-Maqala al-Thalatha (In the Description of Cities and Provinces and Events)*. Edited by: Guy Le Strange. Tehran: Nashr-e Donya-ye Ketab, (In Persian).

- Mousavi Haji, S. R., & Ataei, M., (2010). *Study of a Collection of*

Pottery Samples from Siestan. Zahedan: General Department of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism of Siestan and Baluchestan, (In Persian).

- Mousavi Haji, S. R., Tavassoli, M. M., Shirazi, R. & Zoor, M., (2013). "Typology and Introduction of Islamic Pottery of Balochistan (Southern Makran)". *Pazhohesh -HA-YE Bastanshenasi Iran*, 3(5): 121-140, (In Persian). https://nbsh.basu.ac.ir/article_708.html

- Mousavi Haji, S. R., Khademi Nodooshan, F. & Hashemi Zarj Abadi, H., (2009). "Historical Geopolitics of Qohestan in the Islamic Era". *Historical Research*, 2(5): 172-200, (In Persian). <https://ensani.ir/fa/tag/44301/%D9%82%D9%87%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>

- Naser Khosrow, A. H., (1975). *Safarnama of Hakim Naser Khosrow*. Edited by Mohammad Dabir Siaghi. Tehran: Anjoman Publications, (In Persian).

- Nazari Ghahfarrokhi, Z., Hashemi Zarj Abad, H., Farzin, S. & Anani, B., (2018). "Archaeological Analysis of the Environmental Environment of Sarayan Plain in the Islamic Period (Based on Settlement Models)". *Pazhohesh -HA-YE Bastanshenasi Iran*, 8 (17): 181-200, (In Persian). <https://doi.org/10.22084/NBSH.2018.14677.1651>

- Priestman, S., (2013). "A Quantitative Archaeological Analysis of Ceramic Exchange in the Persian Gulf and Western Indian Ocean". Ph.D. Thesis, University of Southampton.

- Rahbar, M., (2012). "Seventh Season of Excavation of the Unfinished Sasanian-Ilkhanid Caravanserai of Biatoon". Document of the Biatoon World Heritage Site, (Unpublished), (In Persian).

- Razavi, A., (2009). *City, Politics and Economy in the Ilkhanid Era*. Tehran: Amirkabir Publications, (In Persian).

- Rezanajad, H., (2001). "Recognition and Introduction of Pottery of Arg Tabran of Toos". Master's thesis, University of Tehran, Faculty of Literature and Humanities, (In Persian).

- Sajjadi, N. Al-S., (2020). "Typology and Analytical Study of Islamic Period Pottery Resulting from the First and Second Seasons of Excavation in the Girl's Castle of Kerman City". Master's thesis, University of Jiroft, Faculty of Literature and Humanities, (In Persian).

- Salehi Kakhki, A., Sedighian, H. & Montazer Zohouri, M., (2013). "Investigating the Production Process of Blue and White Pottery in Iran during Different Islamic Periods". *Honar-e-Pazhouh*, 3(5): 2-13, (In Persian).

- Schnyder, R., (1974). "Medieval Incised and Carved Wares from North West Iran". In: William Watson, ed. *The Art of Iran and Anatolia from the 11th to 13th Century AD, Colloquies on Art and Archaeology in Asia*, University of London.
- Shabankareh-i, Mb. Alb. M., (1985). *Majma al-Ansad*. Edited by: Mir Hashem Mohaddes, Tehran: Amirkabir Publications, (In Persian).
- Shadloo, S. & Chitsazian, A. H., (2011). "A Study on Gambron Pottery". *Negareh*, 2: 45-57, (In Persian). <https://www.magiran.com/p1093712>
- Shahsavarani, V. & Safakish, H., (2015). "The Nature and Essence of Pottery Attributed to the Amol Type". *Second National Conference on Archeology of Iran, Birjand*: 1-15, (In Persian).
- Sharaei, E. & Sedighian, H., (2019). "Archaeological Study of Islamic Middle Ages Pottery from the Underground Hand-dug of Tahiq, Khomein". *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 3(8): 141-158, (In Persian). <https://doi.org/10.30699/PJAS.3.8.141>
- Sharifi, F. & Zarei, M. E., (2021). "Investigation and Study of Islamic Period Pottery - Kurdistan Province". *Parseh Journal of Archaeological Studies* 15: 189-211, (In Persian). <https://doi.org/10.30699/PJAS.5.15.189>
- Shateri, M. & Heidari, Z., (2015). "Underglaze Magashi Pottery with Reference to the Book Arayes al-Javaher wa Nafaes al-Atayeb". *Negarineh Islamic Art*, 2 (7 & 8): 40-30, (In Persian). <https://doi.org/10.22077/ni.2015.646>
- Shateri, M., Hayedeh, L. & Choubak, H., (2019). "Revisiting the Classification and Dating of Sgraffito Pottery in Iran during the Islamic Period". *Pazhohesh -HA-YE Bastansjenasi Iran*, 9(21): 173-188, (In Persian). <https://doi.org/10.29252/jcpp.9.1.173>
- Shepared, A. O., (1956). *Ceramics For The Archeologist*. Carnegie institution of Washington D.C.
- Sohrabinia, A. & Taghavi, A., (2019). "The Old City of Sirjan in the 7-8th Centuries AH Based on Historical Evidence and Pottery Findings". *Archaeological Studies*, 11(2): 153-163, (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.73112>
- Soroush, M. R., (2006). "Report on the Removal of Debris from the Tomb of Shahzadeh Hossein Teppah". Archive of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan, (In Persian).
- Tohid, F., (1999). *The Art of Pottery*. Tehran: Samt Publications, (In Persian).

- Treptow, T., (2007). *Daily life ornamented the mediaeval Persian city of Rey*. Chicago: The oriental institute museum of the University of Chicago.
- Vali Nezhad Bonabi, S. & Eskandarzadeh, M., (2017). "A Description of Blue and White Pottery of the Safavid Era". *Scientific Quarterly of Archeology - Shushtar Unit*, 11: 69-75, (In Persian).
- Watson, O., (2004). *Ceramics from Islamic Lands*. Thames & Hudson Ltd, London.
- wilkinson, Ch., (1973). *Nishapur: Pottery of The Early Islamic Period*. The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Willy, P., (2007). *Eagle's Nest (Ismaili Castles in Iran and Syria)*. Translated by: Fereydoun Badrei, Tehran: Farzan Publications, (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2018.14677.1651>
- Zarei, E., Amerian, H. & Nikgoftar, A., (2016). "Classification of Glazed Pottery Types of the 2nd-4th Centuries AH Discovered from the Historical City of Belqis (Ancient Esfarayen)". *Archaeological Studies*, 8(1): 57-76, (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jarcs.2016.59495>
- Zarei, M. E. & Sharifi, M., (2018). "Study of Artifacts Found from the Middle Centuries of the Islamic Period of Amir Sharloq Hill Based on the First Season of Archaeological Excavation". *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 2(6): 85-102, (In Persian). <https://doi.org/10.30699/PJAS.2.6.85>
- Zoor, M., (2012). "Study of Pottery Samples Collected from the Surface of Islamic Period Sites in Nikshahr and Chabahr Counties". Master's thesis in Archeology, University of Sistan and Baluchestan, Faculty of Literature and Humanities, (In Persian).